

Año LVII. urtea

139 - 2025

Urtarrila-ekaina

Enero-junio

FONTES LINGVÆ VASCONVM STVDIA ET DOCUMENTA

SEPARATA

Alabatasunetik idazten:
aitak eta gatazkak egungo
emakume idazleen
nobelagintzan

K. Josu Bijuesca

Sumario / Aurkibidea

Fontes Linguae Vasconum. Studia et Documenta

Año LVII. urtea - N.º 139. zk. - 2025

Urtarrila-ekaina / Enero-junio

GENEROA ETA POST-BIOLENTZIA: IRLANDAR ETA EUSKAL LITERATUREN ARTEKO INTERSEKZIOAK

Asier Altuna García de Salazar, K. Josu Bijuesca & Eva Pelayo Sañudo
(editore gonbidatuak / editores invitados / guest editors)

Prólogo / Hitzaurrea / Prologue Asier Altuna García de Salazar, K. Josu Bijuesca, Eva Pelayo Sañudo	7
Emakume militanteak literaturan: euskal eta Ipar Irlandako gatazken arteko zubiak eraikitzen Lorea Azpeitia Anta	21
Euskal gatazka armatuari buruzko fikzio feministak Mari Jose Olaziregi Alustiza	49
La mirada feminista sobre la violencia en tres escritoras vascas Cristina Ortiz Ceberio	71
Euskal amak munstro itxurapean Larraitz Ariznabarreta	91
Alabatasunetik idazten: aitag eta gatazkak egungo emakume idazleen nobelagintzan K. Josu Bijuesca	119
(Post)conflicto y uso del <i>memoir</i> : una perspectiva transgeneracional y de género Eva Pelayo Sañudo	151
Paisajes de conflicto desde el postconflicto en la ficción de Lucy Caldwell Asier Altuna García de Salazar, María J. Pando Canteli	169
Género y conflicto en Irlanda del Norte: la representación silenciada de la mujer Olga Fernández-Vicente	191
Idazlanak aurkezteko arauak / Normas para la presentación de originales / Rules for the submission of originals	219

Alabatasunetik idazten: aitak eta gatazkak egungo emakume idazleen nobelagintzan

Escribir como hija: padres y conflictos en escritoras vascas contemporáneas

Writing from daughterhood: Fathers and conflicts in contemporary Basque women writers

K. Josu Bijuesca
Deustuko Unibertsitatea
josu.bijuesca@deusto.es
<https://orcid.org/0000-0002-6300-4573>

DOI: <https://doi.org/10.35462/flv139.6>

Jasotze data: 2025/03/27. Behin behineko onartze data: 2025/06/07. Behin betiko onartze data: 2025/06/10.

Lan hau *Creative Commons Aitortu-EzKomertziala 4.0 Nazioartekoa* lizentzia baten mende dago

LABURPENA

Artikulu honen helburua da aztertzea egungo bost nobelatako protagonistek nola bizi dituzten patriarkatutik etor dakeen biolentzia eta borroka armatuaren inguruan sorturiko biolentzia, aitarekin duten harremana irudikatzeko moduaren arabera gatazken memoria egitean. Horretarako bi dira erabili diren erreferentziatzko ildo teorikoak: gatazken memoriari buruzko hausnarketa kritikoa eta kritika feministak aita-alaben arteko harremanaz egiten duen irakurketa.

Gako hitzak: alabak; aitak; gatazkak; memoriak; emakume idazleak.

RESUMEN

El objetivo del artículo consiste en analizar cómo las protagonistas de cinco novelas vascas contemporáneas experimentan las violencias ejercidas por el patriarcado y por la lucha armada mediante el modo en que representan la relación con su padre al recordar los conflictos. Para ello se ha recurrido a dos líneas teóricas de referencia: la reflexión crítica sobre la memoria de los conflictos y la lectura que ofrece la crítica feminista sobre la relación entre padre e hija.

Palabras clave: hijas; padres; conflictos; memorias; escritoras.

ABSTRACT

This article explores how the protagonists of five contemporary Basque novels articulate their experiences of two (interrelated) forms of violence: the structural violence of patriarchy and the historical violence of armed conflict. Central to this inquiry is the narrative construction of the father-daughter relationship, which functions as a lens for recalling and reconstructing personal and collective memory. The analysis draws on two intersecting theoretical frameworks: feminist literary criticism –particularly its readings of father-daughter dynamics– and critical approaches to memory of political and social conflict.

Keywords: daughters; fathers; conflicts; memories; women writers.

1. SARRERA. 2. AITAK ETA GATAZKEN MEMORIAK (MARKO TEORIKO GISA). 2.1. Aitaren metafora eta benetako aita. 2.2. Gatazka(k) eta memoria(k). 3. AITA ETA GATAZKAREN MEMORIA (POST)BIOLENTZAREN ALDIKO EUSKAL EMAKUMEEN NOBELAGINTZAN. 3.1. *Kristalezko begi bat*. 3.2. *Atertu arte itxaron*. 3.3. *Jenisjoplin*. 3.4. *Aitaren etxea*. 3.5. *Eraikuntzarako materiala*. 4. ONDORIOAK. 5. ERREFERENTZIAK.

1. SARRERA

Artikulu honen asmoa da azken hamarkada luzean euskal emakume idazleek idatzitako nobela-sorta bat aztertzea. Nobela horiek auzi berari jarri diote arreta, biolentzien memoriaren auziari hain zuzen ere, ustez postbiolentziakoa den une honetan. Nobela horietan guztietan bi harreman-motaren arteko gainezarpena bizi duen subjektu femenino bat dago istorioaren gunean, eta subjektu hori bi-biek sor dezaketen biolentzia pairatzeko egoeran dago. Alde batetik, ETaren su-etenaren aldi inguruko eta lehenagoko erakunde sozio-politikoekiko harreman estuago edo urrunagokoa ageri da. Beste batetik, familiarekiko harremanek berebiziko garrantzia erakusten dute, harreman horietan subjektu femeninoak aldi berean posizio ugari beterik ere (guraso batzuen alaba, bere haurren ama edota norbaiten bikotekide, besteak beste), denetan alabarena nabarmentzen delako, eta bereziki figura maskulino baten alaba biologikoaren posizioa edo ezkontzaren bitarteko alabarena (erraina, alegia).

Artikuluaren helburua da aztertzea nobela horietako protagonistek nola esperimentatzen dituzten aipaturiko bi harreman-mota horiek, zenbateraino sentitzen duten subjektuek biolentzia-egoera gutxi-asko iraunkorretara menderatzen dituztela eta nola intersektatzen duten elkarren artean bi botere-sare horiek. Helburuaren zerbitzura izan daitezkeen marko teorikorik egokienak bi dira nagusiki: postbiolentziaren aldiko memoriari buruzko hausnarketa kritikoa eta feminismoak aita-alaben arteko harremanaz egiten duen irakurketa. Adierazitako planteamendu horrek zehaztasun metodologikoa hartzen du analisi literarioaren bitartez, batez ere protagonistek beste pertsonaiekin eratutako harremanen analisiaren bitartez.

Azterketa objektutzat hartutako nobelen corpora honako hauek osatzen dute, adierazitako bi harreman horien arteko gainezarpenera modu agerikoan lantzen dutelakoan: Miren Agur Meaberena *Kristalezko begi bat* (2013), Katixa Agirreren *Atertu arte itxaron* (2015), Uxue Alberdiren *Jenisjoplin* (2017), Karmele Jaioren *Aitaren etxea* (2019) eta Eider Rodriguezen *Eraikuntzarako materiala* (2021)¹.

2. AITAK ETA GATAZKEN MEMORIAK (MARKO TEORIKO GISA)

2.1. Aitaren metafora eta benetako aita

Katixa Agirre izan ezik, hemen aipaturiko idazle guztiak lekuko izan zituen Eider Rodriguezek (2019) emakume idazle garaikideez osaturiko azterketa-saiakeran, *Idazleen gorputzak: egiletasuna ezbaian literaturaren joko zelaian* izenekoan, eta horiekin batera ibilbide luzeagoko Arantxa Urretabizkaia eta Laura Mintegi, hemen aztertuko ez direnak. Uxue Alberdiri eskainitako atalean idazle honek adierazten du «bere pertsonaia gehienak ama baino alaba direla» eta konturatzen dela «amatasunetik baino alabatasunetik idatzi duela» (Rodriguez, 2019, 90. or.). Bere *Jenisjoplin* nobelarentzat ez ezik, Alberdiren oharra aproposa da, gutxi-asko, artikulua honetan landuriko eleberrri guztientzat, denetan protagonistaren ertzetako bat alaba izatea delako, eta sarritan ezaugarri garrantzitsuenetarikoa. Aitaren figura patriarkatuaren iruditzen jo izan dela eta, ikuspegi horrek aukera ezin hobea eskaintzen die idazle hauei patriarkatuaz hausnartzeko, baina aldi berean aita errealean barnean miatzeko ere bai.

Aitaren figuraz osaturiko saio multzoaren sarreran Silvia Turbetek (1997, 9. or.) hiru ardatz teoriko identifikatzen ditu testuinguru sozio-historiko askotarikotan aitatasuna eraikitzen duten diskurtso eta praktikak eratzeko: (1) eraikuntza kulturala den aldetik, aitatasunak jite historikoa du; (2) ez dago aitatasuna ulertzerik amatasunarekiko artikulazioan ez bada, gurasotasun-sistemaren baitan soilik duelako zentzua; (3) aitatasunaren eta gurasotasunaren irudikapenak, osteraz, ez dira ulergarriak kulturaren unibertso sinbolikoan txertatu ezik, kultura horren parte direlako.

Emakumeen zapalkuntza iturri den heinean, berebiziko arreta eskaini diote patriarkatuari hala feminismoak orokorrean nola teoria literario feministak. Azken eremu horren arabera ere, patriarkatua ez da indar monolitiko hutsa, baizik eta alaba, ama eta aita kokatzen dituen prozesu psikologikoa (Kowaleski-Wallace, 1997, 210. or.), hots, gurasotasun eta familia-sistema batean eragiten duen indarra. Hortaz, espero daitekeenaren barruan dago azken hamarkada luzeko euskal nobela horietan ere aita-alaben inguruan ama eta beste senitarteko batzuk agertzea. Eta alaba diren protagonista

1 Irati Goikoetxearen *Herriak ez du barkatuko* (2021) nobelak zenbait ezaugarri partekatzen du aipaturikoekin, batez ere memoriari dagokionez. Hala ere, alabaren aitarekiko harremanaz den bezainbatean, eleberrri honetan protagonistaren harremana ez da ezartzen zuzenean aitarekin, baizik eta aitaren ausentziak utzitako hutsunearen bitartez, ETAK hil duenez gero. Harreman-mota horrek nobela hau besteetatik bereizten du eta azterketarako tresna teoriko berariazkoak eskatzen ditu, azterketa honetan erabili ez direnak. Horregatik ez dago hemen aztertuturikoen artean. Goikoetxearen nobela dela eta, ikus Olaziregiren artikulua, zenbaki berezi honetan bertan.

horiek beste posizio batzuk ere hartuko dituzte familia-sisteman, euren bizitza-ibilbidean noizbait bikotekide edo emazte izanik, bai eta ama ere. Posizio-aniztasun eta harreman-sare hori guztia begietatik galdu beharrekoa ez bada ere, hemen alaba protagonista aitarekiko harremana izango da induskatzeko eremu nagusia.

XX. mende amaierako feminismoan aita abstrakzio gisa irudikatzeko joera antze-man da Yaegerren (1989) iritzian. Ikuspegi horrek aita kontzientziaren indar ikusezinaren ordezkari egiten du, bai eta gizartea bera arautzen duen legalitate diskurtsibo eta hertsagarrienaren ordezkari ere. Ikuspegi horren aurrean Yaegerrek proposamen pare bat dakar. Lehenik eta behin, somatofobiak (gorputzaren mamitasun eta aldagarritasunari zaion beldurak) karakterizatzen duen bezala emakumeen gorputzekiko gatazka, asomia edo gorputz gabezia litzateke aita deskribatzeko eta gogoan hartzeko modu ohikoena. Eta ondoren, narratibak banatzeko modu nagusiak, feminismoan ohi-koak direnak, gainditu beharra, hots, diskurtso patriarkalari eta lortu gabeko desireri buruzko narratiba edipalizatuak alde batetik eta intimitateari edo ez-diferentziatzeari buruzko narratiba preedipikoak bestetik, banaketa horrek gorago aipaturiko somatofobia eta asomia bere horretan uzteko baino ez dutelako balio. Horren aurrean, feminismo kritiko berreraikitzaile baten egitasmo nagusienetako bat aitari gorputza esleitzea litzateke, aita izaki somatiko gisa berreraikitzea, bulardun gorputz gisa (Yaeger, 1989, 9. or.). Aitatasunaz diharduten zenbait lan poetiko dituelarik aztergai, denak gizon idazleek idatzitakoak, eta bereziki Coleridgeren «Christabel» poemaren harira, lan literario horietan irudikaturiko aiten antsietate eta desira ikusezinak agerian uzteko aldarria egiten du Yaegerrek. Horri esker feminismo kritikoa aita berrirudikatzen hasi da halako moldez, non ikusgarri, zaurgarri eta haragizko egin duen. Bide horretatik jarraitu beharra legoke aitaren figura berreraikitzen, harik eta asomia egoera irauli eta ondorio guztiekin gorputzaturiko aitaren irudikapen berria agertu arte: «we must continue to reconstruct this father as a contactable, masterable, libidinal body, as a being who can be anatomized, fragmented, shattered or cherished as someone who no longer operates from an abstract and transcendental realm» (Yaeger, 1989, 19. or.).

Patriarkatuak alabari esleituriko posizioa deserosoa edo ezegonkorra izan daiteke. Kowaleski-Wallacen (1997, 210. or.) arabera, historiako une batzuetan gorputz amatiarraren debaluazio kulturalak eragin du noizbait alaba aitaren aldera lerratzea, bai eta aita horrek irudikaturiko posizio politikora, eta horren ondorioz emakumeak patriarkatuarekin identifikatzea gertatu da. Bestalde, Mukherjee (1997) erakutsi du psikoa-nalista feministek (hala objektu harremanen arabera koek nola lacaniarrek) berebiziko garrantzia eskaini diotela ama-alaben arteko harremanari, aldi preedipikoa lehenetsi dutela emakumeen diferentzia moldatzen duelakoan, eta alabaren amarekiko lotura sakonean aurkitzen dutela emakumeek beren burua zentzu erlazionalean ulertzea. Hor-tik letorke, Mukherjeeren ustez, XIX. mendeko nobeletan ama pertsonaiak bazter-tzea, alaba heroiak eraginkor izan zitezen bilbean, eta 1970az geroztiko nobelagintzan, ordea, aitak desagertzea «female plots» direlakoan (Hirsch, 1989) mesedetan, hots, ama-alaben arteko harremana irudikatzeko. Hala ere, alabaren amarekiko lotura hori anibalentziak eta ezinegonak jotakoa izan liteke, amak alaba ordena sinbolikoan sar-tzen duelako bere burua alteritate gisa proiektatuz eta alteritate horrekiko elkarriket-tan mamitzen delako alabaren nortasuna (Mukherjee, 1997, 144. or.).

Ama-alaben arteko harremana beti erraza ez bada, are arazotsuagoa izan daiteke aita-alaben artekoa. Emakume ororen aitarekiko harremana patriarkatuaren zama nozitzeko hasiera unea bada ere, Kowaleski-Wallacek eta Yaegerrek (1989, xiii. or.) tentuz jokatu beharra aurkitzen dute, analisi mugatuegia delakoan patriarkatuak alabari dakarkion hertsadura guztiaren erantzukizuna aita bakunaren bizkar gainean jartzea. Kritikari horien ustez okerra litzateke aita hori patriarkatuaren metaforatzat hartzea eta bera egitea alabaren larrialdiaren errudun. Izan ere, jarrera horrek erabat ahazten du dominazio maskulinoaren mekanismoak konplexuak direla, aitarik gabe ere alaba patriarkatuaren eraginpean dagoela, aita bakuna kenduz gero patriarkatuaren eragina desagertu egingo balitz bezala. Aitaren metafora nozio indartsua bihurtu da teoria lacaniarrari esker. Teoria horrek aitaren rolari izaera sinboliko berezia aitortzen dio subjektibitatearen garapenean, gizakia subjektu bihurtzen duelako aitaren lehen debekuak, intzestuen kontrakoak. Debeku horrek gizakiari eskainiko dio gizartearen debeku eta arau guztietarako sarbidea, hizkuntzarako eta hizkuntzaren bitartez eratutako ordena sinbolikorako sarbidea alegia, eta horrela aitaren lehen debekuak gizabanakoa subjektu egiten du, subjektu horren desira erreprimitzeraz eta inkontziente bihurtzeraz behartzearekin batera, kastrazio sinbolikoaren eraginez (Geronimo, 1997; Lacan, 2013, 531.-532. or.).

Aita-alaben arteko harremanaren kritika feministan aita, edonolako gizabanakoa izanik ere, opresio patriarkalaren ordezkariatzat hartzeko joera dagoela uste du Kowaleski-Wallacek. Kritikari horren iritzian, ordea, feminismo kritikoaren egitasmoa da aita horren egia agerian uztea haren gizatasuna erakutsirik, hutseginkor eta erreal bihurturik, hau da, metaforizazio-prozesuan lausoturikoa bere zehaztasunera ekarrita, horrek guztiak aita metaforiko ahalguztidunaren irudiari arrakalak begi bistan utziko dizkiolakoan. Aita metaforikoki irakurtzearen ondorioak ikusita, Kowaleski-Wallacek (1989, 297.-298. or., 310. or.) proposamena da aita hori sinekdoke gisa ere ulertzea, hots, patriarkatuaren prozesu osoaren irudikapen partzial gisa. Azken batean, aitaren irakurketari sinekdokea gehitzen bazaio, berez etorriko da aitortzea mundu akastun batean bizi garen subjektu akastunak garela eta aita bera ere subjektu horien artekoa dela, berak ere bere kastrazio sinbolikoa erakusten duten zaurien aztarnak dituela, zeinek guztiahal aitatiarraren mitoa gezurtatzen baitute (Kowaleski-Wallace, 1989, 308.-309. or.).

Patriarkatua globalizazioaren aroan zertan den aztertu du Beatrix Campbellek (2013). Honen arabera, munduko erakunde finantzarioen lehentasun neoliberal eta kontrairaultzaileak suntsitzen ari dira XX. amaieratik zetorren berdintasun-paradigma. Berdintasun-aukera aldarrikatzen badute ere, praktikan bultzatzen dutena egitan da modernizazio atzerakoa, zeinak lan-banaketa patriarkalari eta maskulinitate eta feminitate tradizionalei aurrerabidea ematen dien, itxuraldaturik bada ere. Horren guztia- ren ondorioa berezkoa litzateke: «A neoliberal neo-patriarchy has emerged as the new articulation of male domination» (Campbell, 2013). Hari horri tiraka Kirsten Campbell (2018) patriarkatu berri horren ezaugarriak zehazten saiatu da. Horretarako Carole Patemanek garaturiko sexu-kontratuaren nozioan ezartzen du oinarrietako bat. Patemanen arabera patriarkatuak aspaldi utzi dio aitatiarra izateari. Gizarte zibil modernoan ez du egituratzen ahaidetasunak edota aitaren botereak. Modernitatean emakumeak

gizonei subordinatuta daude gizon diren heinean eta gizonek euren arteko anaiartea osatzen duten heinean. Gizonei aitortzen zaien ezkontza-eskubidea sexu-kontratuaren iturburuan legoke. Hortaz, jatorrizko sexu-kontratua aitaren porrot politikoaren ondoren gertatu da eta anaiarteko patriarkatu modernoaren sortzailea da (Pateman, 1988, 12. or.).

Kirsten Campbellen esanetan, feminismoaren laugarren olatuak gizon eta emakumeen arteko ezberdintasun sozial, ekonomiko eta politikoen jarraipena identifikatu du gizarte ordena garaikidean, bere dominazio- eta botere-formetan oraindik ere maskulinoa den ordena honetan. Maskulinitatearen anaiarteko forma hauek honako praktketan gelditzen dira agerian: online sexismo egunerokoa, emakumeen irudi sexualen trukearen bitarteko loturan eta gizarte nagusitasunaren asertzioan gizonei erronkak jartzen zaizkienean, besteak beste. Maskulinitate hegemonikoaren forma honek subjektu bat ekoizten du bere burua ahalguztidun eta maisutasunezkoztat duena. Horrela subjektu maskulinoak subjektu femenino kastratuaren fantasia behar du bere gabezia errefusatzeko eta oldarkeriarainoko beldurra dio bere posizio sozial eta subjektiboaren aurrean erronkarik jartzen duen orori (Campbell, 2018, 19.-20. or.).

Itxura batean, globalizazioaren aldiko emakumeen lehen posizioa berdintasunezkoa litzateke sexu-kontratu berrian. Posizio hori, ordea, promesa bat baino ez da, ahalduztze ekonomiko eta politikoaren promesa, batez ere hezkuntzaren eta enpleguaren alor publikoetan gertatuko omen dena. Promesa hori subjektu maskulinoen anaiarteko lokarri modernoak ekoitziriko berdintasunaren diskurtsoan oinarritzen da. Baina feminismoaren laugarren olatuaren arabera berdintasunaren ilusioa sortzen duen diskurtsoa baino ez litzateke izango. Benetan eskaintzen duena, oster, subjektu maskulinoa bezalakoa izateko eskubidea da, emakumeak behartzen baititu gizarte-kontratuan sartzer, subjektu maskulino gisa ala subjektu horien alteritate gisa, ordena sozio-sinboliko hori bera termino maskulinoaren inguruan egituratzen baita. Hortaz ezina da feminitate arrakastatsu baten posizioa lortzea, ezinezko fantasia bat delako (Campbell, 2018, 22.-26. or.). Azken batean, patriarkatu anaiartekoan oinarrituriko ordena sinbolikoak ekoizten duen Emakumea ez dator bat benetako emakumeekin. Zentzu horretan, feminismoak kontestaziorako tokia aurkitzen du hor, bai eta diskurtso feminista berriak sortzeko aukera ere, Campbellen ustez. Diskurtso feminista berri horiek subjektu hitzaren posizioan jartzen dituzte emakumeak, zeinek nahieran irudikatzen dituzten feminitateen plazer eta miserien errealitatea, subjektu maskulinoaren fantasia ez bezalakoa (Campbell, 2018, 28. or.).

Corpusa osatzen duten lan literarioetan, subjektu hitzun femeninoek sorturikoak direnez gero, errealitate horietako batzuk irudikatzen dira, non emakumeek gatazka egoerak bizi dituzten patriarkatuaren forma ezberdinekin, aitaren figurari atxikitako patriarkatu tradizionalagoarekin nahiz patriarkatu moderno anaiartekoarekin. Baina aldi berean patriarkatu horiekiko harreman askotarikoak dituzten aitak edota anaia eta bikotekideak ere irudikatzeko aukera baliatuko dute. Nobela horietan ageri diren emakume-alabek euren plazer eta miserien errealitatea erakusteko eskubidea aitortuko diete euren buruei, subjektu maskulinoaren fantasiatik urrun.

2.2. Gatazka(k) eta memoria(k)

Gatazka politikoari edota borroka armatuari buruzko aztertzaileak aspaldi ohartu ziren gatazka hori beste gatazka batzuekin batera gertaturik ere, beste horiek ikusezin bihurtzeko gai zela eta aldi berean horri buruzko literatura memoriaren eraikuntza-prozesuaren osagai garrantzitsuen artean dagoela. Atera zenetik honako urteetan erreferentziazkoa bilakaturiko *Maldetan sagarrak* liburuaren sarreran Ibon Egañak *gatazka* hitza zenbaitentzat eufemismo hutsa zela nabarmendu zuen, bai eta hitz horri atxikitako esanahi eta erabilera askotarikoa ere (Egaña, 2006, 8. or.). Liburu horretako parte-hartzaileen arteko Itxaro Bordak borroka armatuaren jite epikoa azpimarratzearekin batera, totalitarioa eta matxista ere bazela salatu zuen eta emakume idazleek «epikotasunik gabeko egunerokotasuna ekarri zute[la] irakurleen begietara» aldarrikatu zuen (2006, 21.-24. or.), berak ere «poesia eta epikotasunik gabe» irudikatu zuen bezala borroka armatua bere lanetako batean. Bordaren orduko azken ondorioa da «[l]iteraturaren jokoa mirail eta aldi berean memoria-leku geratzea ze[la]» (2006, 32.-33. or.). Harrezkero hazi baino ez da egin gatazkei eskainitako arreta, bai eta gatazka horiek memoriaren eraikuntzari egin diezaioketen ekarpenaren kontzientzia.

Borroka armatua bertan behera utzi zenetik zenbait urte igaro direnean, gatazkaren eta memoriaren arteko harremana hain da garrantzitsua egungo euskal kulturarentzat ezen *Jakin* aldizkariak «Gatazkaren memoria, memoriaren gatazka» hautatu duen gaitzat azken zenbakietako baten sail nagusirako, noiz eta «[e]uskal gatazkaren inguruko lehia diskurtsiboak errepresentazio krisi batera eraman gaitu[enean]» (Velte, 2024, 112. or.). Horrako ibilbidean ugari eta askotarikoak izan dira mugarriak. Hemen artikuluen helburuetarako garrantzitsuenak izan daitezkeenak ekartzeko ahalegina egingo da, jakinik gaiari buruzko bibliografia hemen aipaturikoa baino askoz zabala goa dela. Horien artekoa dugu Zuriñe Rodríguez eta Oihana Etxebarrietaren *Borroka armatua eta kartzelak*. Borroka armatuan parte hartzeagatiko kartzelaren esperientzia bizi izan duten emakumeen testigantzak bildu eta aztertzearekin batera, ikertzaile horiek kartzelatik kanpoko beste kartzela edo kaiola moduko batzuk identifikatu dituzte emakumeen bizitzetan, eta ez soilik borroka armatuak iraun duen bitartean, baizik gerora ere. Bestelako kartzela/kaiola horien artean leudeke familia eta herria. Gizartearen oinarritzko unitate den familia dela eta, emakumeen esplotaziorako gune pribilegiatutzat dute, bai eta indarkeriazko mekanismo ugariren bilgunetzat, hala nola ama izatea, baldintzarik gabeko zaintza, edo etxeko lanak doan egitea, besteak beste (Rodríguez & Etxebarrieta, 2016, 32. or., non Jule Goikoetxearen ideiak laburtzen diren). Familia, azken batean, egitura sozialen errealitatea ezkutatu egiten duen erakundea baino ez litzateke izango, sexuaren bidezko lan banaketa eta zaintza- eta erreproduktzio-zereginak emakumei egoztera bideratua (Rodríguez & Etxebarrieta, 2016, 85. or., non Observatori del Sistema Penal i els Drets Humans erakundearen argitalpen bateko aipua jasotzen den). Familiarekin batera, herria ere kaiola da zenbait emakume abertzale eta feministarentzat, hor eskaintzen zaizkien aukerak eta etorkizuna errepresibotzat dituztelakoan «feminitate normatiboaren erreproduktzio fidela eta bakarra» direlako. Hortaz, borroka armatua amaierara heldu dela ikusita eta hortik etorri behar lukeen bakean pentsatuta, honako galderak egiten dituzte, aski era erretorikoan: «gatazkaren amaiera eta konponbidea dira bakea? Noren bakea?», jakinik ustezko

bake egoera bizi duten gizarteetan ere «ertzetan kokatzen ditugu[la] emakumeok pairatzen ditugun indarkeriak» (Rodríguez & Etxebarrieta, 2016, 34. or.). Izan ere, gurea bezalako gizarte patriarkaletan feminismoaren ikuspegitik

bakea utopia androzentrikoa besterik ez da izango, existitzen ez den hori, edo, behintzat, emakumeentzat ez dagoen hori. Zergatik? Sistema patriarkalean emakumeen kontrako indarkeria arau delako, hau da, egoera normala, egoera baketsua. Indarkeria pairatzea eta bakean bizitzea ez da inolaz ere bateraezina izango patriarkatuan. Beraz, gatazka armatuaren bukaerak edo Euskal Herriko bakeak eta normalizazioak ez dute, inondik inora ere, emakumeen bakea ekarriko. Hiltzen [hildakoak izaten] jarraituko dugu emakume hutsa izateagatik, indarkeria politikoa, alegia, patriarkala jasaten jarraituko dugulako (Rodríguez & Etxebarrieta, 2016, 41. or.).

Ikerketa-mugarri honetatik bildu beharreko azken ideia zaurgarritasunari dagokiona da. Egileen esanetan, espazio armatuetan zaurgarritasunaren kontzientzia handiagoa dago bake egoeran bizi diren gizarteetan baino, nahiz eta bizitza guztiei eskaintzen zaien balioa ez izan berbera sexu diferentziak zeharkaturiko gizarte patriarkaletan, hain gutxi gatazka armatua bizi duten horietan, non generoen arteko ezberdintasuna are gehiago polarizatzen den (Rodríguez & Etxebarrieta, 2016, 22.-28. or.).

Zaurgarritasunaren nozioari dagokionez, borroka armatuaren aldeko alderdian jardun diren emakumeen egoeraren aztertzaile Rodríguez eta Etxebarrietak bat egiten dute ETAre jardun armatuaren biktimei arreta nagusia jarri dien azterlanarekin, zeinak hurrengo mugarri gogoangarria ezarri duen gatazkaren memoriari eskainitako azterketen artean. Cristina Ortiz Ceberiori eta Pilar Rodríguezi zor zaien liburuan, *Ellas cuentan* (2020), emakumeen ikuspegitik eraikitako memoriak ardazten du lan literarioen eta filmen analisia. Aztertzaile horien arabera, gatazkaz idatzi duten emakume idazleen literaturak irakurleari gogoeta eginarazten dio biolentziak zaurgarritasunerako baldintza berariazkoa bihurtzen duela generoa eta baldintza hori erabateko biolentzia-eszenatoki batean pairatzen dela, non eta indarkeriak harreman mota guztiak zeharkatzen dituen (Ortiz Ceberio & Rodríguez, 2020, 192. or.). Zaurgarritasunaren nozio horretarako aztertzaile guztiek dute erreferente bera, Judith Butler pentsalaria. Butlerrek gerra egoeretakako adierazia borroka armatua bizi duten eremuetara ekartzeko modukoa da:

la guerra pretende negar de manera imperiosa e irrefutable el hecho de que todos nosotros estamos sometidos unos a otros, de que somos vulnerables a la destrucción por los demás, y de que estamos necesitados de protección mediante acuerdos multilaterales y globales basados en el reconocimiento de una precariedad compartida. [...] puede ser más cierto que el sujeto que yo soy está ligado al sujeto que no soy, que cada uno de nosotros tiene el poder de destruir y de ser destruido y que todos estamos ligados los unos a los otros por este poder y esta precariedad. En este sentido, todos somos unas vidas precarias (Butler, 2010, 70.-71. or.).

Aipuko pasartea biltzen duen liburua *Borroka armatua eta kartzelak* azterlanean erabilitakoa da. Baina aipu horrek berak ondo laburbiltzen du *Ellas cuentan* ikerketa lanaren egileek erabilitakoaren mamia ere (Butler, 2006). Hona gogora ekartzeko

arrazoi nagusia da gure corpuseko egileen artean ere ideia hori bera ageri dela, bai eta genero ikuspegi batekin agertu ere. Bestalde, Ortiz Ceberio eta Rodriguezen liburuak ere ez du begietatik galtzen gatazkari buruzko memoriaren eraikuntzan literaturak duen garrantzia. Pertsonaiak edota narratzaileak bere heldutasunetik haurtzarori eta nerabezarori begiratzen dionez, gatazk(ar)en memoriaren berreskuratze ariketa egiten ari dela ulertzen dute liburuaren egileek, eta aldi berean *bildungsroman* nobela-generoaz kritika feministak egin duen erabilera berariazkoa oroitu dute, pertsonaiaren bilakaeran iragana gogoratzeak duen eraginagatik (137.-140. or. eta 157.-159. or.). Indarkerien memoriaren berreskuratze ahalegin horretan txertatzen dute Marianne Hirschek garaturiko *postmemoria* delakoaren nozioa ere, hots, norberaren memoriaren parte izatera heldu diren bizipen traumatikoen aztarna, ez norberak zuzenean bizi izan dituelako bizipen horiek, baizik eta aurreko belaunalditik jaso dituelako (127.-128. or.).

Azken aurreko mugarría Ibai Atutxak eta Iratxe Retolazak prestaturiko liburuak ezarri du, *Indarkeriak dantzatzera behartzen gaituzte: gatazka armatuaren irakurketa feministak* (2021), zeina hein batean goragoko *Borroka armatua eta kartzelak* ikerketaren jarraipena den. Tituluak berak iragarri bezala, edizioaren arduradunek sarreran ere «gatazka armatuaren irakurketa feminista» aldarrikatzen dute liburuiko ikerlan guztien ardatz, diziplina arteko elkarrizketan bada ere: batzuek soziologiatik eta gehienek borroka armatuaren hasieratik hona gatazkaz garaturiko literaturaren kritikatik. Liburuaren asmoa «gogoeta-leku berriak» eta «gomuta-leku bizigarriagoak» sortzea izanik (gatazkari buruzko hausnarketaren eta memoriaren arteko uztartzea, alegia), gatazkaren beraren nozioa galdekatzea dute lehentasun:

Irakurketa feministek biderkatu egiten dituzte gatazka armatuari buruzko galderak, eta horiek dira gatazkaren ikuspegia zabaltzera eraman gaituztenak. Zer adiera eman diogun gatazkari; aldi berean zenbat gatazka bizi izan ditugun gurean; nola gurutzatzen den gatazka armatua beste gatazkekin; zer gatazka kokatu den erdigunean eta zeintzuk, berriz, bazterrean; zer genero-logika eraiki diren gatazka armatua fikzionalizatu duten literatur testuetan; eta beste hainbeste itaun (Atutxa & Retolaza, 2021, 7. or.).

Liburuaren biltzaile eta editoreen kezka nagusien artean honakoa dago: gatazka armatuari buruzko euskal literaturaren eta kritika literarioaren arteko desadostasuna. Alde batetik, 1960ko hamarkadatik honako euskal literaturak genero literario ugariaren bitartez heldu dio gatazka armatuaren gaiari eta gai horri buruzko ikuspegi, leku eta begiradak ere askotarikoak izan dira. Baina bestetik ugaritasun horrek ez du tokirik izan kritika literarioan, editoreen ustez, ikuspegi literario-politiko bakarra nagusitu delako diskurtso kritiko horretan. Beste kokapen literario eta ideologiko bat dutenek euren ikuspegi kritikoa garatu behar dutelakoan, ikerketa-bilduma honek hutsune hori beteko luke (8. or.). Izan ere, diskurtso kritiko hegemonikoari aurkitu dioten arazoan artean legoke «gatazka armatua hizpide duten obra literarioei funtzio hau esleitu nahi izan zaiela: elkarbizitza gunen bilakatzea, normaltasuna bilatzea, gatazka bera kritikoki galdekatu gabe» (18. or.). Bilduma honetako ikerketa multzo batek, ordea, maskulinitatetik eraikitako gatazka armatuaren ikuspegia aztertu

du, bai eta «maskulinitatetik transmitituriko eta erroturiko gatazkaren desirak eta genero-desplazamenduak azaleratu» ere, azken batean lan literario batzuetan oraindik identifikagarriak direlako «maskulinitate berrien betiko zapalkuntza-mekanismo zaharrak, baita maskulinitate iraultzaileenek ere errepikatzen dituztenak». Beste ikerketa-multzo batean kritika feministaren bitartez «gatazka armatuaren itzalean gelditu diren beste gatazkak mahai gainean» jarri dira (19. or.). Eider Rodriguez idazle eta ikertzaileak bilduma honi egindako ekarpenean dioen bezala, «iruditzen zaigu gatazkari buruzko euskal eleberrigintza bestelako diskurtso bat ehuntzen ari dela, zeinaren bidez apurka-apurka ari baitira azaltzen gatazkaren poliedrikotasuna eta konplexutasuna, hainbat instantzia mediatikok eta politikok maiz inposatu nahi duten kontaktuzun bakarraren gainetik» (2021a, 206. or.).

Gatazkaren poliedrikotasunaz den bezain batean, Rodriguezen ikuspuntua hurbil dago azken mugarrin ageri den beste nozio batetik. Azken mugari hori (azkena orain arte, gaiari buruzko jarraipena ziurtzat jo daitekeelako) 2024ko *Jakin* aldizkariaren zenbakietako baten sail monografikoa da, gorago aipaturiko «Gatazkaren memoria, memoriaren gatazka». Gatazkaren eta memoriaren arteko harremana saileko kolaboratzaile guztien ardatz partekatua izanik, Maider Galardiren artikuluak gaiari heltzen dio Eider Rodriguezen kapituluak utzitako hari muturretik:

Dagoeneko jakina eta eztabaidatua da kontakizun bakarra egotea ezinezkoa dela gaur-gaurkoz, eta agian interesgarria ere ez da inoiz izango. Horren aurrean, kontaktuzun poliedrikoa aldarrikatu dute gatazkaren ondorioak lantzen dituzten hainbat eragilek, eta, ideia hori hartuta, konstelazioetara egin nahi nuke jauzi. Poliedroak objektu beraren aurpegi ezberdinak aurkezten baititu, baina euskal gatazka unibertso bat da, aldeak bainoago askotariko bizipenak dituena, elkarren artean konektatuta egon badaitezke ere. [...] historiaren ehunduran txatal desberdinak josteak beste perspektiba bat ematen du, indarkeriak, gatazkak eta parte hartzeak ez ezik, subjektibitate diferenteak ere bistaritzen dituena, eta gatazka askoz ere modu konplexuagoan aztertzen duena (2024, 103. or.).

Gatazkaren eta memoriaren uztardurarako Iñaki Sagardoik memoria egitearen eta helburu horrekin garatutako anamnesia-prozesuaren garrantzia azpimarratzen du, hau da, ahanztura edo amnesia-arriskuaren kontra «memoria egiteko erabiltzen diren oroitzapen dispositibo, ezagutza, produktu, praktika, diskurtso, instituzio edo tresna multzoa biltzen duena» (34 or.) eta, beraz, botere ezberdinen araberakoa. Prozesu horretarako hiru dira bereizten dituen teknologia-mota azpimarragarrienak: (1) erri-tualak (gizartearen aurrean egindako sekuentzia sinboliko performatiboak); (2) narratiboak; (3) urbanoak (monumentu, memoria-toki, kale-izendegi eta halakoetan gauzatzen direnak). Literatura ere memoria egiteko baliabide horien artekoa denez gero, teknologia narratiboen sailean jarri beharrekoa da. Teknologia narratiboak besteak bezain garrantzitsuak dira memoriaren eraikuntzan, izan ere «teknologia narratiboen erabilera hainbat mailatako narratibak (mikronarratiba biografikoak edota makronarratiba korporatiboak) legitimotzat aurkezteko lehian koka daiteke» (35. or.). Sagardoiren azalpenean bi motatako narratibak desberdintzen dira: «alde batetik, kontakizun edo errelatu autobiografikoak eta kolektiboak, nahitaez narrazio forma izango

luketenak; eta, bestetik, errealitatearen eta fikzioaren arteko mugan jaiotzen diren fikziozko artefaktuak (nobelak, pelikula dokumentalak, telebista serieak, ipuinak, fikziozko filmak...)» (35.-36. or.).

Hasieratik aipatu izan den arren literaturaren garrantzia memoriaren eraikuntzan, orain are argiago ageri da garrantzia hori, lotura zuzena duelako diskurtso narratibo-literarioaren subjektuen legitimazioarekin. Hortaz, gure corpora osatzen duten nobeletatik gatazkaren memoriari egiten zaion ekarpena gogoangarria da, bere buruari hitza hartzeko legitimitatea aitortzen dion subjektu berri baten diskurtsoa denez gero, subjektu bihurturiko alabaren diskurtsoa hain zuzen ere. Gatazkaren poliedrikotasunari aurpegi berriak agertu zaizkio, gatazken konstelazioan subjektu berrien ahotsak azaldu dira, alaben ahotsak hain zuzen ere, eta esateko dutenari arreta jartzea eskatzen ari dira.

3. AITA ETA GATAZKAREN MEMORIA (POST)BIOLENTZIAREN ALDIKO EUSKAL EMAKUMEEN NOBELAGINTZAN

Corpuseko nobela guztietako protagonistak zenbait biolentziaren eraginpean bizi dira. Biolentzia-mota nabarmenen artean gatazkaren ondoriozkoak eta patriarkatuak eragindakoak daude, nahiz eta bestelakorik ere ageri den. Bi indarkeria horien arteko harremana eta, inoiz edo behin, gainezarpena protagonistek nola bizi duten irudikatu nahi izan dute idazleek euren nobeletan. Arestian azalduriko ildo teorikoetan oinarriturik, nobela bakoitzean arakatuko da nola gauzatzen den biolentzia horien uztartzea pertsonaia protagonisten bizi esperientziak baldintzatzen dituen heinean. Ordena kronologikoan aztertuko diren nobeletan hiru irizpide nagusi erabiliko dira azterketa bideratzeko: aita-alaben arteko harremana nola irudikatzen den alabaren ikuspegitik; gatazkei buruzko memoria-ariketaren nolakotasuna; eta Arestiren *Harri eta herri* liburuko «Nire aitaren etxea» poema ospetsuarekiko harreman intertestualik suma daitekeen, hemen arakaturiko bi ildoen erreferente paradigmaticoa bihurtu delakoan, hau da, aita eta gatazka².

3.1. *Kristalezko begi bat*

Autofikzioaren eta autobiografiaren arteko erdibidean, narratzaile-protagonistak «aitorpen biografiko egiazkoa bezain iruzurtia» deritzon «autoimitazio» honetan (Meabe, 2013, 157. or.), Meibi/Mitxu protagonista horren bizitzako une jakin batean gurutzatzen dira postbiolentzia aldiaren hasiera eta aitarengandik datorkion nolabaiteko hertsapena, noiz eta gainbehera emozional baten egoeran dagoenean, berriki maitalearekin zeukan harremana («abentura bat») bertan behera utzi duelako (11.-12. or.).

2 Ugari dira Karmele Jaioaren *Aitaren etxea* dela eta nobela horretan Arestiren poemarekin aurkituriko harreman intertestualak aipatzen dituzten azterketak, hemen zerrendatuko ez direnak. Horren ordez corpora osatzen duten nobela guztietan arakatuko da harreman hori, idazleek partekatzen duten erreferentzia komun eta frogaharri gisakoa delakoan. Arestiren poesiak feminismotik jasotako trataera dela eta, ikus berriki Iñigo Astizek *Berria* egunkarian Bilboko poetari eskainitako artikulua (Astiz, 2025).

Bizitzako heldutasun sasoi betean egonik, ibilbide horretan gertaturiko galeren kontakizun gisa aurkezten du narratzaileak bere diskurtsoa. Horretarako ezinbestekoa du memoria-ariketa bat egitea, memorian dagoena behintzat galduko ez dela iradozik bezala: «[b]errogeita zortzi urte ditut, eta jendemodu gehienak bezala, hainbat galerari egin behar izan diot aurre. Horregatik ekin diot testu hau idazteari. Uste dut lehen pertsonan emateak eragotzi egingo diola denborari nire memoria guztiz jatea» (12. or.). Memorian gordetakoa beste osagai askorekin txirikordatuta eskaintzen da azken idazkian, hala nola oftalmologiari eta okularistikari buruzko zehaztasunekin, emakume historiko aipagarrien berriekin eta batez ere emakume idazleen bizitza-zer-tzeladekin, edota irakurketa ugaritatik bilduriko aipuekin. Osagai horiek guztiak hausnarketa metaliterarioekin tartekatzen dira, ez nolanahi autokontzientzia literario garatua erakusten duen narratzailea baita diskurtsoaren iturburua. Azken emaitza Landetako Vieux Boucaun dago sinatuta, «2011ko irailaren 9tik azaroaren 22ra bitartean» (159. or.), epe horretan protagonistak bere bizitzako une aipagarrienak gogora ekarririk eta sentipen nahiz gogoetez inguratuta horniturik.

Vieux Boucaun egoteko arrazoia idazteko toki egoki baten beharra bada ere, protagonistak tarteka Bizkaira egiten du bidaia bat, bertan baitu ohiko bizilekua. Bidaia horietako bat aitaren osasun-egoerak eragindakoa da. Bi etxeren arteko kontrasteaz adierazi da aitaren egoerari buruzko berriaren jasotzea: Landetako «[n]ire etxe parera» iristean ikusi ditu dei galduak, «aitaren etxetikoak» horietako zenbait, harik eta osabaren deia jaso duen arte. Ezinbestekoa da Gabriel Arestiren *Harri eta herri* liburuko «Nire aitaren etxea» poemaren oihartzuna entzutea, corpusa osatzen duten beste nobela batzuetan ere gertatu bezala. Osabak egindako deiaren jitea, aitaren etxearen eremutik egindakoa izanik, guztiz patriarkaltzat bizi du narratzaileak, emakumea izateagatik dagozkion genero aginduak behar bezala betetzen ez dituela aurpegira botatzen baitzaio: «[e]rrietaka hasi zait. Behar nautenean eskuar ez egoteagatik egin dit agiraka. Bere senetik irtenda dago. Ez du ulertzen zertan nagoen halako bolada luzean kanpoan, areago semea utzita. Eta eurak, neure zaharrak» (113. or.). Osabaren deiaren bitartez jakin du aita alarguna Galdakaoko ospitalean duela kalean erortzean hartutako kaskarrekoaren ondorioz, bai eta bakarrik dagoela ere, osaba gai ez delakoan aitaren zaintzaz arduratzeko.

Goizaldeko ordu bietan ospitalera helduko da bidaia luze baten ondoren. Landetatik Bizkairako bidean zehar izango du borroka armatuaren amaieraren berri: «[i]rratia entzuten etorri naiz. Albiste handia gaur, urriaren 20an: ETAk behin betiko utzi du borroka armatua» (114. or.). Meibi/Mitxurentzat, ostera, bestelakoa da egoera, post-biolentziaren aldiarekin hain zuzen ere hasten delako berarentzat familiak eta herriak emakumeentzat ekar lezakeen hertsapena, marko teorikoari eskainitako atalean azaldu bezala (Rodriguez & Etxebarrieta, 2016), zaintza zereginen ardura hartzea berari dagokiolarakoan, gogoz kontra bada ere: «[h]eldu da Dena Egiten Dakiena, ez dakit nork esan zuen bezala. Hogeita lau orduko erizain, idazkari, gidari eta sukaldari.» (114. or.). Zainketa-lanek talka egiten dute idazteko behar duen askatasun nahiarekin: «[a]ita zaindu bitartean ohar batzuk egin dizkiet orrioi. Ezin gehiago aurreratu. Kandinsky dixit: 'Artista ez da libre bizitzan; soilik artean'. Kar-kar-kar» (119. or.). Ospitaletik etxera joatean ere egoera ez da hobetzen, aitak eta osabak familiakoa ez den inor ez

dutelako nahi inguruan; hortaz, protagonistak ezin du inoren laguntza jaso, eta hortik aitarekin liskarrak izatea: «[e]ztabaidan aritu gara, zaharrek ez dutelako nahi etxera zaintzalerik ekarri. Aita sumindu egiten da gomendioren bat ematen diodan bakoitzean. Zorroztarria eta labana lakoak gara bata bestearantz» (119. or.). Alaba idazleak opresio patriarkalaren irudia ikusten du aitarengan honek erakutsitako jarrera menderatzaileagatik:

[...] pozez ñir-ñir egiten diote begiek, eskuetan espraia edo erratza ikusten nauenean, bere zerbitzura emana (bera seguru sentiarazten). Ezin dut hori jasan. Gauza bat egiten bukatu orduko eskatzen dit hurrengo. Neure senetik ateratzen nau beti nagusi izan behar horrek: hiltzen den egunean ere, katabutetik aginduko digu berogailua amatatzeko edo atea giltzez ixteko (Meabe, 2013, 120. or.).

Baina aitaren irudi hori ez da irudi osoa, oster, ezpada sinekdokea edo patriarkatuaren irudikapen partziala (Kowaleski-Wallace, 1989, 1997). Botere-irudi horrekin batera aitaren ezaugarri ere bada zahartzaroak ekarritako ahultasuna, gorputz narriatuaren bidez adierazia, bai eta beldurren bitartez ere, aita inperfektua izatearen erakusgarria eta aitaren figurari sarritan egotzitako asomiatik urrun (Yaeger, 1989). Idazle gisako narratzaileak ez du horri buruzko xehetasunik aurrezten: «[a]tzera eragiten didate begirada lerdotuek, geldotasunak, eta zentzutasunaren eta axolagabekeriaren arteko espazio zehazgabe horretan bertan goxo egiteko ageri duen erraztasunak [...]. Erneguaren mende bizi da bera ere: zahartzaroa erresignazioa da [...]. Neuk ere badakit autonomia ezaren beldur dela, eta heriotzaren beldur» (Meabe, 2013, 120.-121. or.). Hortaz aitarengandiko hertsapenak erresistentzia aurkitzen du bai gabezien nabarmentzean eta bai «ahoa berritu» zaiolako sentsazioa ematen dion erantzunen batean ere: «[e]z naiz izango zure ongizatearen prezioa, entzun duzu? Ni ez» (121. or.). Azkenean, aitarekiko haserrealdia suspertzaile gertatu zaio: aurrerantzean etxeko zaharrak zainduko dituen zaintzaile profesional bat kontratatuko du, mutil bat oraingoan.

Inoren ongizatearen prezioa (familia beste guztiaren aurretik jartzearena) amaren osasuna izan zela argi du pertsonaiak. Horrexegatik gurasoen etxean dagoenean amarena izandako txandala erosotasunagatik janzen badu ere, bere ama bihurtzeko arriskua begi bistakoa egiten zaio, bai eta horren kontrako amorrua sortzen ere, emakumeen alienazioaren irudi garbia delako: «[k]alterako izaten da, amaren antza hartzen diodalako neure buruari, eta haserretu egiten naiz, erabat ikaratzen nauelako alaba izanik neure ama bihurtzeko arriskuak, aita eta osaba zaintzeko penitentzia hartuta (aitita-amumen gaixotasun kroniko astunak jagoteko esfortzuan galdu zuen amak osasuna, sakrifizioaren xederan)» (120. or.). Ordena sinboliko patriarkalean txertatua egonik, ama ordena horren emaitza da, bai eta zabaltzailea ere. Gurasoen etxean ama hila «beste» da, mamu gisa agiri zaionean: «[i]gogailuan sartu naizenerako, bestearen erregua iritsi zait: ‘Zaindu aita, egizu nigatik’. Isilka erantzun diot: ‘Bai horixe, zeugatik, ama. Norengatik bestela?’. Kontzientziaren eztena ekina da» (121.-122. or.). Kontzientzia gisa bizi da nortasunaren dimentsio superegotikoaren agerpena, etxekoandre eta tradizioako ama euskaldunaren eredua, beti etxekoen beharrak asetzeari emana (del Valle et al., 1985, 223. or.). Amaren agerpen hori ez da besterik Virginia Woolfen (2014) hitzaldi ospetsuan azalduriko etxeko aingerua baino,

bere borondatearen arabera jokatu nahi zuen emakumeak eta batez ere emakume idazleak hil beharra zeukana, aingeruak emakumea hil baino lehen. Meibi/Mitxuren amarekiko harremana estua da, ama da «inoiz utzi ez nauena», berari eskainitako atal osoaren izenburuak dioten bezala. Harekin batera «etxeko emakumeak» miresmenez gorde ditu memorian: ama, amuma, tia, amabitxi. Baina miresmenak ez du kritikarako gaitasuna kamusten: «etxeko emakumeei leporatzeko dudak kargu grabea bakarra, hauxe: ‘ez’ esaten irakatsi ez izana. Egin kontu, bitaminekin batera, amaren esneak *betibai* lorearen haziak erein zizkidala mihian. Hazi horiek gerora ematen duten lorea espartzuzkoa da, aho-mamia lauskitzen dizuna errotik moztu nahi duzun bakoitzean» (133. or.). Hortaz, amarekiko eta beste figura amatiarrekiko harremana anibalentea da Meaberen nobelan ere, gorago ikusi bezala, amarekiko lotura estua izanik ere, amak alaba ordena sinboliko patriarkalaren parte izatera bultzatzen duelako ordena horretan ama bera den beste gisa (Mukherjee, 1997). Meaberen lan honetan, gatazka delakoaren amaiera beste gatazka batzuen agerpen unea da, alaba den aldetik familiako figura aitatiarrekin sorturiko gatazkarena, amaren memoriak berak ere indartu duena anibalentziak markatuta dagoelako.

3.2. *Atertu arte itxaron*

Katixa Agirreren nobela autoz egindako bidaia baten kontakizunaren inguruan ardaizten da. Bidaia-ariak Ulia eta Gustavo senar-emazteak dira. Ezkondu eta lasterrera bizitoki duten Madrileko hiritik abiatu eta Euskal Herria zeharkatzeko asmoa dute. Ulia gasteiztarak Ávilako semea den senarrari bere jaioterria erakutsi nahi dio, eta senarra ere Euskal Herria ezagutzeko irrikaz dago, noiz eta ETak borroka armatua behin betiko uzteko asmoa duela iragarria duenean eta bereziki 2011ko urriaren 20an. Urte horretako udan egindako bidaia berri emailea Ulia bera da, ordurako Euskal Herriatik eta senarrarengandik aldendua dena bidaia berak eta aldi horretako gertakariekin bikotearen bizitzara ekarritako arazoengatik. Hala ere, Ulia narratzaileak etxean gelditutako Gustavo senarra egiten du bere kontakizunaren hartzaile-narratario, aurrean balu bezala kontatzen baitio gogora datorkion guztia.

Postmodernismoaren aldiko narratzaile tipikoek egin ohi dutenez, Uliak ere autokontzientzia literario nabarmena erakusten du, bere diskurtsoa nahieran moldatuta. Hortaz, hasieratik bertatik narratzaile-protagonistak *road novel* delakoarekin eta horren aurrekari diren bidaia literarioekin lotzen du bere kontakizuna ere, baina aldi berean modu parodikoan aipatzen ditu generoaren ezaugarri eta erreferentziazko lan ezaugarriak (Agirre, 2015, 9. or. eta 135. or.), postmodernitatearen garaian ezinbestekoa delakoan genero horrek sortzen duen higadura sentsazioa. Nobela hau sailkatzeko proposamenen artean *bildungsroman* delakoaren elaborazio feminista gaurkotua dago, zeinaren arabera emakumezko subjektuak bere garapenaren berri eman dezakeen (Ortiz Ceberio & Rodríguez, 2020). Izan ere, bidaia-nobelaren egitura aitzakia ezin hobea da protagonistak bere iraganari aurre egiteko, Euskal Herrira egindako bidaia behartu egiten baitu memoria berreskuratzerako, sekretu ondo gordeak ezagutzera eta gezurrak argitzera. Prozesu horren guztiaren bitartez Uliak bere bizitza osoa era ezberdinetako biolentziek moldatua izan delako kontzientzia garatuko du. Eta horien artean aitak toki nabarmena duelako kontzientzia ere bai.

Nobelan zehar gogora ekarritako gertaera biolento historikoak ez dira gutxi. Uliaren gurasoek 1976ko martxoaren 3an ezagutu zuten elkar, Gasteizko San Frantzisko elizan bildutakoen artekoak izanik estatuaren aparatu errepresiboek eraso egin zutenean. Uliak eta Gustavok Madrilen izan zuten elkarren berri 2004ko martxoaren 3an, atentatu yihadistaren egunean, eta euren arteko harremanari hasiera eman zioten egun batzuen ondoren egindako manifestazioan. Gertakizun odoltsu horiekin batera beste batzuk ere gogora ekarriak dira, hala Estatu Batuetako 2001eko irailaren 11ko atentatuak nola ETak buruturikoetatik zenbait. Azken horietako asko Sarah kazetariaren bitartez agertuko dira kontakizunean, ETaren biktimen egoeraz ikertzen ari den bitartean ahanzturaren kontrako borrokan: «inork ez du ezer gogoan, inork ez du ezer gogoratu nahi» (180. or.), su-etenaren ondorengo garai berriaz ikuspegi eszeptikoa erakutsita: «gaia ez da berria; berria, izatekotan, garaia da. Euskadiko herriak. Terrorearen amaiera. Normaltasuna. Lehenengo uda askea. Gauza horiek. Gauzak ez dira, ordea, sinetsi nahi diguten bezainbeste aldatu» (82. or.). Eta horrekin batera, Euskal Herriaren muga zeharkatu duten unetik aurrera Uliak tupust egiten du etengabe etakide izandako presoiei buruzko aipamenekin, noiz komunikabideen bitartez, noiz tabernetako hormetara itsatsitako afixetan, noiz kaleko pintadetan. Preso horietako baten agerpenekin obsesionatuta egingo du Uliak bidaia, gizon hori aita biologikoa duela ohartu delako. Uliak ez du gizon horrekin harremanik izan amak beti pentsarazi diolako aita auto istripuz hil zela aspaldi. Gustavori egia azaltzeko aukerarik izan ez duenez, Uliak berak ere oraintsu izan duelako horren berri, beldur da bere aitari buruzko aipamen horietako batean Gustavo konturatu egingo dela nor duen benetako aitagarreba. Hortaz, postbiolentziaren uneen ere iraganeko biolentzien mamuek Uliaren oraineko bizitza baldintzatzen dute.

Biolentzia horien artean bere gorputzak jasandako biolentzia matxista zuzena ere badago bortxaketa baten bitartez, ahaztu gabe duenez gero Asier izeneko koru-zuzendariak sexu eraso egin ziola hamasei urteko neskatila zenean, artean Gasteizen bizi zela. Izan ere, eraso hori da Uli Euskal Herritik ateratzera bultzatuko duen arrazoietako bat. Euskal Herrirako bidaian esperientzia horien guztien memoria egitea ezinbestekoa izango du protagonistak, nahiz eta denak egituratzen diren aitaren istorio aurkitu berriaren inguruan.

Pertsonaia protagonista eta narratzailearen bizitza osoa oinarritzko gezur batean ezarrita dago, aitari buruzko gezur fundazionalean, amak eta honen bikotekide berri Josebak asmatutako istorioan: Jose Maria Ortiz de Zarate (*Jota* goitzeneko etakide preso gose greban dagoena askatzen ez dutelako, kondena osoa beteta eta prostatako minbiziak jota egon arren) Uliak urte eta erdi inguru zuenean hil egin zela auto istripu batean, hain zuzen ere Jota atxilotu zuten une berean. Gezurraren asmoa Uli babestea izanik ere, denborak erakutsi du alferrikakoa izan dela, biolentziak giroaren parte direlako, geroak agerian utzi bezala. Azkenean, aitari buruzko egia estali izana kalterako izan da gehiago mesederako baino, egia mingarriak nola edo hala egun argirako bidea aurkitu baitu. Egiaren agerpenak alabaren ezinegona piztu eta ingurukoekiko harremanetan lurrikara sortu du, batez ere senarrarekiko harremanean, amarekikoan eta aurkitu berri duen aita horrekikoan.

Azken honi dagokionez galdetzekoa da ea zer harreman mota sor dezakeen alaba batek Jota bezalako aita batekin. Gustavoren aita autoritarioarekin kontrastean, Uliak aitaren absentsia eramangarria aldarrikatzen du Jotaren berri izan aurretiko aldian:

Zuretzat erraza izan da aita autoritario bat edukitzea. Niretzat aita absente bat edukitzea erraza izan den moduan.

Auto-istripu batean hil zen aita, ni jaio aurretik, baina ez dut inoiz haren falta sentitu. Nazkagarria naiz hori esateagatik? [...]

Beste batzuei zaila suertatzen zaie, pelikuletan askotan ikusten den trama beraren errepikamena: ikerketa zoroari ekiten diote aitarik gabeko seme eta alaba galdu horiek, beren geneen jatorria kuestionatzen dute bizitza osoan zehar, beren identitatea osagabetzat daukate eta pisua egiten zaie, beren egunerokotasunean eragin zitala edukitzeraino.

Niretzat erraza izan da aita absente bat edukitzea (Agirre, 2015, 141. or.).

Hala ere, gizonekin garatu dituen harreman afektiboen nolakotasunak gezurtatu egiten du hein batean aitaren absentsia hori eraginik gabekoa izan dela. Aitzitik, aitaren gabeziak nolabaiteko lotura izan lezake gizon horiekin garaturiko desirazko harreman-motarekin. Izan ere, doktoretza prozesuan zehar senarrak emandako babesaz diharduela, programa horretan barneratu izateko desira senarrarengandik bereganatu duela aitortzen du, bai eta senarrarengan figura aitatiar bat aurkitu izana ere: «[e]gia da, halaber, aita baten harrotasunaz begiratzen didazula doktoregoarekin aurrerapen bat komunikatzen dizudan bakoitzean, eta niri gustatzen zaidala zure harrotasunaren hartzailea izatea. Nik ere uste dut zuek egiten dudala [...]. Edipo konplexu bikoitza daukat, beraz» (116. or.). Azken esaldi horren txantxa asmoa gorabehera, edo txisteei aitortzen zaien gaitasunagatik erreprimitutakoa azaleratzeko hain zuzen ere, senarrak aitatik zerbait du Uliarentzat. Hala ere, senarraren gurasokeriarako joera ere salatzen du, «aitakeriatik oso gertu ibili ziren aholkuz» bonbardatu zuelako behiala (118. or.). Lehenago ere antzerako harremana bilatu zuen Asier koru zuzendariarekin, autoritate-figura gisa ikusten zuenean gurasoen baliokide egitean: «ez nintzen autoritate-figura batekin maitemintzen zen lehenengo nerabea izango» (104. or.). Asier hori izango da, ordea, Uliak jasango duen eraso matxista oldarkorrenaren eragilea, neskato maitemindu eta xaloaren ahultasuna baliatuko baitu bortxaketa egiteko.

Alabaren portaera guztiz aldatuko da aitari buruzko egiaz jabetzen den unetik aurrera. Mari Luz ama eta batez ere orduko bikotekide Joseba biziki saiatu ziren arren Uliak «[j]atorrizko bekaturik gabe sorturiko umea izan zedin» aita istripuz hil zela asmatzean (195. or.), gezurak lekarkeen abantaila alferrikakoa bihurtzen da amak egia aitortzen dionean alabari. Sarah kazetariak egia aurkitu eta bere egunkari digitalean argitara dezakeelako aukerak izu jasanezina ernarazten du Uliarengan, bere burua komunikabideetan ikusarazteko modukoa: «[s]eguru titular bat ere baduela atonduta jadanik. Ezer galdetu aurretik. Aitaren errua. Alabaren karga. Nire aitaren errua leporatuko dut» (186. or.). Arestiren bertso-lerro ospetsuaren pastichea izateaz gain, azken

esaldiak ageriko egiten du aita egindakoaren errutasunaz zamatua dagoela alaba, alaba bera ere ez dela aitaren bekatutik garbi geldituko noren alaba den argitaratu dadinean. Izan ere, aita atentatu odoltsu baten eragile izateagatik urte luzeak eman ditu espetxeratuta, Sarahren artikuluko batek sentsazionalismo nabarmenez adierazi bezala. Horrelako aita batek emozio bateraezinak sortzen ditu alabarengan: aita hori ezagutzera bultzatzen du eta, aldi berean, aldendu egiten du berarengandik. Euskal Herrirako bidaia hasi aurretik saio bat ere egin du aitari bisita egiteko Granadako espetxean baina hiriraino joanda ere, ez da gai izan espetxera iristeko. Aitarik gabe ere ordena sinbolikora horren ondo egokitu den alabak (euskalduna izanik arazorik gabe bizi da estatuaren hiriburuan eta Elizaren araberrako ezkontza ere oztoporik gabe onartu du, ama feministaren iritzia kontra) zailtasun gaindiezina erakusten du noizbait ordena sinboliko horren suntsitzaile izatea erabaki zuen aita agertu berria onartzeko. Espetxealdiak, minbiziak eta gose-grebak mailaturiko Jotak askatasuna lor dezakelako berria zabaltzen denean –berri eskandalagarria iritzi publikoa moldatzeko gaitasuna duten komunikabide handien arabera– Uliak zapuztuta ikusten du aitari buruzko egia senarrari esateko duen irrika. Berriak sortu duen zalaparta izu iturria da: «denek ezagutzen zuten orain NIRE AITAREN izena» (182. or.). Alabaren burutazio hori bi geruza ezberdin eta bateraezinez osaturik dago. Alde batetik «Aitarren izena» oinarritzko adierazlea da teoria lacaniarrean, subjektuari identitatea ematen diona, bai eta ordena sinbolikoan tokia eskaini ere behin-behineko arauetatik hasita, hala intzestuen kontrakoa nola gizakiak hiltzea debekatzen duena (Lacan, 2013). Beste alde batetik, Arestiren bertso-lerro ospetsuaren birmoldaketa ere bada, bigarren oihartzuna nobela honetan, baina gorago aipatutako hura ez bezalakoa. Gabilondoren proposamenean oinarrituta, Atutxak eta Retolazak (2021, 15. or.) azpimarratu dute Arestiren poema ospetsua nazio-alegoriaren eremura ekarri izan dela eta irakurketa alegoriko ugariren arabera irakurtzeko joera nabarmena jasan duela, ETaren jardunarekin lotzeraino zenbaiten aldetik. Horixe litzateke Uliaren aitari dagokiona ere. Baina hitz-jokoetan bateragarri izan arren, Uliaren esapideak txirikordatu dituen bi illoak, errealitatean bateraezinak dira. Bat-batean etakide ohi gisa agertu den aita ezin da izan aldi berean ordena sinbolikoaren metafora aitatiarra. Hain gutxi aitaren gorpuztasun makala horren xeheki deskribatu ondoren, asomiaren araberrako autoritatearen gauzatzetik hain urrun, marko teorikoan azaldu bezala (Kowaleski-Wallace & Yaeger, 1989). Ez da harritzekoa, hortaz, ordena sinbolikoan nolabaiteko egokitzeapena lortu duen subjektu femenino alabatiarrak traba gaindiezinak edukitzea ordena horren aita suntsitzailearekiko harreman «normala» eraikitzeako orduan. Uliak nahiago du erbesterratu eta aita izugarri horrengandik urrun egon.

3.3. *Jenisjoplin*

Uxue Alberdiren nobela honetan, Nagore Vargas da protagonista eta bere bizitzaren berriemailea. Berri-emate horretarako nahitaezkoa da memoria ariketa egitea, bai berak bizi izandakoarena eta bai ingurukoei entzunikoarena. Oroimen horiekin nahasita agertuko dira Euskal Herriko azken mende erdi inguruko egoera soziopolitikoari buruzko berriak, Nagoreren aitona-amonak Andaluziako herri batetik Lasaldera etorri ziren unetik aurrerakoak eta batez ere XX. mendearen laurogeiko hamarkadatik hona-koak. Testuinguru horretan ezinbestekoa da euskal gatazka agertzea, ETaren zenbait

atentatu tarteko direla (Bilboko Guggenheimen kontrako saioan hildako ertzaina edo Miguel Angel Blancoren bahiketa eta erailketa, besteak beste), izan ere «[b]orroka armatuak ia haizeak bezain natural zeharkaturiko haurtzaroak eta nerabezaroak izan ziren gureak. Xalotasuna eta biolentzia ez ziren bereizten ahal» protagonistaren memorian (177. or.). Baina horrekin batera beste biolentzia batzuen aipamena ere ez da saihesten: langile-klasearen kontrakoa, etorkinek bizi behar izandakoa, heroina menpekotasunagatik eta hiesagatik jasandakoa, bai eta biolentzia matxista ere. Biolentzia-mota horiek guztiek zeharkaturiko giroan hazi eta bizi da Nagore eta horietako asko dira bere kontakizunaren osagaiak. Gainera Ipar eta Hegoalde globalaren arteko egoerak kontrastean jarrita agertuko dira Nagorek Bordelera eta Venezuelako Petarera egindako bidaien bitartez.

Nobela honetan ere borroka armatuaren amaierak mugarrira ezarriko du Nagore Vargas protagonistaren bizitzan une horren aurreko eta ondorengo aldien artean. Komunikabide konbentzionalek Segiko irratizat zuten hartan lan egiteari utzita eta amaren lurrindegian laguntzen ari den tarte batez iritsi da Nagoreren bizitzara borroka armatuaren amaieraren berria, une horretako jardueraren eta berriaren beraren arteko kontraste bizian, kontraesanean ere, Nagoreren bizitzako une askotan gertatu ohi denez:

2011ko urriaren 20ko arratsaldeko 19:00etan bezero bat agurtu berri nuen aurpegiko masajea eman ostean. Hari musikalean sintonizatuta neukan irratiko albistegian ETAk jardun armatua behin betiko uztea erabaki zuela entzun nuen. Adierazpenak emakume ahotsa zeukan. Harritu egin ninduen, eta ez: armak uztearen ideia feminitateari lotua. Aitari deitzeko bulkada sentitu nuen lehenbizi, amari, Irantzuri, Lukari eta Karrari hots egitekoa, ondoren. Banan-banan baztertu nituen. Bakoitzarekin nituen esperientzia eta emozio konpartituak borroka armatua, nolabait, tarteko zela: ni-ETA-aita; ni-ETA-ama; ni-ETA-Irantzu... Hiruko bakoitzak mundu bat osatzen zuen. Gatazka politikoa bere pasio, min eta kontraesan guztiekin sartu zen gure intimitatearen muinean. [...] Bakoitzaren erreakzioak oihartzun desberdina sortuko zuen nire baitan, durduza originalaren kontra talka eginez edo harekin nahastuz, errelato kolektiboen ozeanora jaurtitako lehen harri-koskorren uhinen gisan (176.-177. or.).

Borroka armatuari buruzko esperientziaz, ikaragarri indartsua izanik ere berehala iraganean gelditu den esperientzia horretaz, protagonista ohartzen da zeinek bere ikuspegia duela eta denen artean eratuko dela «errelato kolektiboaren ozeano» deritzon hori, noiz elkarren arteko koherentziaz eta noiz elkarren arteko talkaz, gorago azalduko konstelazioaren irudi baliokidea erabilita (Galardi, 2024). Pertsonaiak berak argi du, bera Segiren eremukoa izanik ere, askotarikoak direla gatazkak eragindako bizipenak, baina denek bat egiten dutela sufrimenduaren esperientzian: «[s]ufrimenduaren kontzientzia zabala, luzea eta poliedrikoa zen. Identitateen berreraikuntzaren garaia hasi zen arratsaldeko 19:00etan» (Alberdi, 2017, 179. or.). Hortaz, kontzientzia horren araberako kontakizun poliedrikoa aurkitzeko prest legoke Nagore, kontakizun bakarraren ginetik (Rodriguez, 2021a). Corputa osatzen duten idazle guztiek bezala, Alberdi ere jakitun da bere literaturak ekarpen bat egiten diola memoriaren ehundura askotarikoari Nagore Vargasek eta inguruko pertsonaiek gatazkaz duten ikuspegiaren bitartez, bai eta ikuspegi horri legitimazioa eskaintzeko gaitasuna duela ere (Sagardoi, 2024).

Nagore ezustean harrapatu duen berriak sorturiko behin-behineko sentsazio multzo horretan badira zenbait xeheki arakatu beharrekoak, memoriaren gatazkari dagokionaz gain. Lehenik eta behin, borroka armatuaren adierazpena emakume ahotsaz egin izana dago, «armak uztearen ideia feminitateari lotua», gatazkari atxikitako epikotasun maskulinoaren aurrez aurre (Borda, 2006). Nagorek ez du begietatik galtzen indarkeria maskulinoa eta funtsean patriarkala egoera berriarekin agortu ez ezik, erraz egokitzeko gai dela: «[b]erehala hasi zen erreakzio-soka: ‘aspaldi zen beranduegi’ren bariazioak. Aurrez prestaturiko esaldiekin mintzo ziren beren buruaz seguruegi zeuden gizonezko ahotsak. Errendizio femeninoaren aldeko pultsio maskulinoak bete zituen uhinak. Bortxaren aurkako bortxak. Damu emeak, herra arrak» (180. or.). Egoera berrian oraindik ere ez da erraza heroiei uko egitea baina orain Irantzu lagun minak finalera heldutako bertsolariei aitortzen die rol hori. Amets atera zela txapeldun argitu ondoren, Irantzuk emango dio finalean gertatutakoaren berri ospitalean ingresatuta dagoen Nagoreri: «Maialenekin deskolokatu xamar egon nindunan: [...] aipatutako epika horretatik ihesi ez ote zebilen... [...]. Baina hori dun joera oro har, ezta? Ez bertsolarietan bakarrik. Interesgarria dun epikaren kulturarena: hamarkada batean ikuspegi belizista nola diluitu den» (250. or.). Bertsolaritzako heroi antiepiko berriak ez dira gizonak soilik, Amets Arzallusekin batera Maialen Lujanbio ere iradokia denez gero. Eta etenik gabe Irantzuk zaugarritasunaren aldi berria iragartzen dio nori eta sentipen hori gorputzean bizi duen Nagoreri hiesa diagnostikatu diotenetik: «ahultasunaren kultura defendatzen hasi ditun batzuk. Zaugarritasunaren aitortza defendatzen dituen, bai pertsonalki bai kolektiboki» (250. or.). Protagonistaren osasun ahulak postbiolentziaren egoerarekin bat egiten duenean azaleratzen dira nobelan Judith Butlerren gerrari buruzko hausnarketan oihartzunak (2006, 2010), euskal gatazkari buruzko azterketa feministek ere gogora ekarri dituztenak (Ortiz Ceberio & Rodriguez, 2020; Rodriguez & Etxebarrieta, 2016), besteak beste.

Nagoreren osasun-egoera ahularen erru osoa ez badu ere, Rafa Vargas aitak badu nolabaiteko erantzukizuna horretan, alaba txikitatik bultzatu duelako desafioak hartzera, arriskuan bizitzera. Ziurrenik aita du Nagorek bere bizitzako pertsonarik eraginkorrena. Borroka armatuaren amaieraren berria irratiz entzutean aitari deitzea da lehen bulkada, goragoko aipu luzean ikusi bezala. Rafa proletario eta ezkertiarrek helduen portaerak irakatsi dizkio Nagoreri umetatik: helduen letra soltez idazten, helduen barrakak gozatzen herriko jaietan, ur sakonetara sartzen hondartzan, kaitik uretara jauzi egiten, Olentzero eta Erregeak ez direla existitzen eta orokorrean ilusio faltsuen kontra borrokatzen. Biolentzia-mota ugari jasan behar dituen testuinguruan hasitakoa izanik (pobrea izateagatik, etorkin familia batekoa izateagatik, heroina barra-barra dabilen auzo batean hasi izanagatik, edo emakumea izateagatik, agerikoenak soilik aipatzearen), arriskuari neurria hartzen ikasi du, aitak horretara bultzatu duelako hein batean, eta arriskutik onik ateratzen, harik eta hiesaz kutsatu den arte: «Arriskuari dei egin diot, seguruago sentitzen nintzelako hark ni ezustean harrapatuta baino. Immunitate-sentsazio sendoa izan dut urteetan. Bizitzak, etorri, eta esan didan arte: oker zeunden, Nagore, ez zara immunea» (75. or.). Hortaz, euskal gatazkaren berri izan duenerako, bertan parte hartzeko predisposizioa garatua du. Baina aitarengandik jasotako borrokarako zaletasuna klase borrokaren eremukoa izan da gehiago abertzalea baino.

Bigarren ertz hori aita etorkinaren gabezia gisa izan da eraginkorra, eta beraz desiraren pizgarria. Musika-eskolan ikaskide euskaldunez inguratuta dagoela garatuko du bere diferentziaren kontzientzia, besteek maketotzat hartzen dutenean, nahiz eta ama euskalduna izan eta berak ere hizkuntza menderatu. Erronka horren aurrean Nagorek aurkitu duen irtenbidea da ezker abertzalearen ordena sinboliko kontrahegemonikoaren eskakizunetara egokitzea. Hortaz, aitaren desira da lehenik eta behin alaba subjektuak bere egiten duena, eta horren ondoren azkenik kutsadura ekarri dion beste gizonena. Irantzuk argiago ikusten du Nagoreren egia: «Ezin dun heure burua gizonen desiraren arabera neurtu» (179. or.). Irantzuren esaldiak oihartzun lacaniar ozenak ditu: «gizakiaren desira bestearen desira da» (Lacan, 2013).

Hiesaz kutsatu izanak ekarri dion gurutze-bide luzeari esker soilik lortuko du menpekotasun horretatik askatzea, borroka armatuaren amaiera aldiarekin bat gertatzen dena. Alabaren desioaren oinarrian aitaren itzala dago, nobelaren amaieratik hurbil Nagore ohartzen den bezala: «[e]rrudun sentitu nintzen. Aitaren eta bion artean osatu genuen mundu zentrokide-gatazkatsu-edipikotik kanpo utzi izan genuen beti [ama]» (279. or.). Titulutik bertatik hasi eta nobelan zehar behin eta berriz adierazi bezala, aita da Nagoreri *Jenisjoplin* goitizena jarri diona. Nagorek Janis Joplin kantaria bezalako emakume borrokalaria izan nahi du, beren nahiak lortzeko behar dena egiten duten horietakoa. Rafa aita da era horretako ereduak (Janis Joplin edota Amy Winehouse) Nagorerengan proiektatzen dituen. Baina eredu bera anibalentea da: oldarkorra eta hauskorra aldi berean, Nagore den bezala bere bizitzako aldi bakoitzean: oldarkorra su-etenaren eta hiesaren kutsatze aldira arte; hauskor eta zaugarria ondoren.

Hortaz, nobelaren lehen aldi horretan, Nagoreren desira aitaren desira da, hein handi batean, bai bizi estilo pertsonalean (eta bereziki, sexualean), bai jarrera politiko-sozial oldarkor eta oposizionalean. Uxue Alberdi idazleak berak era horretako interpretazio baten azalpenak eskaini ditu nobela honi buruzko elkarrizketa batean:

[«U]no de los ejes es la relación entre la hija y su padre, bastante ambivalente, porque ese hombre es quien la lanza al mar de la vida y le pone el reto de alcanzar metas, cuando ella no se sabe manejar en ese medio. Su padre juega ese doble papel de quien pulsa el detonador de su vida y, cuando todo revienta y ella se va a ahogar, la recoge en brazos[»], añade.

[«]Mediante ese personaje masculino quería reflexionar un poco sobre la relación con el padre biológico, el patriarcado y la patria, tres palabras con el mismo origen, y de qué manera nos manejamos en esas lealtades e incomodidades que nos ha generado ser hijas de esta patria, de estos padres y en este sistema patriarcal[»].

Afirma que las hijas son muy leales a las luchas de sus padres, pero cuando ellas reivindicán, por ejemplo, el feminismo, esos padres y hermanos muchas veces no las acompañan. [«]Es uno de los temas literarios que me atraen. Es muy interesante la interpelación de Nagore Vargas hacia su padre y los lectores hombres, porque durante mucho tiempo hemos estado calladas[»] (Martínez, 2021).

Hiesa egonkortu eta borroka armatuaren amaieraren ondoren, Nagorek birjaiotze baten fantasia biziko du, aitaren eta nazioaren itzaletik aldendu eta ordena sinboliko berriaren eskakizunetara makurtu ondoren: medikuntza konbentzionalaren arau eta tratamenduei esker osasun-egoera hobetzea lortu du; Luka bikotekidearekin harreman monogamo egonkorra eraiki du, konbentzionala hori ere; eta Getaria herri xarmagarrian egun baketsu eta zoriontsuak bizi ditu. Identitate-berreraikitze honetan ordena sinboliko berriak globalizazioaren eta neoliberalismoaren zantzuak ditu. Ihesaz kutsatu izanak dakarkion abinentzia kastrazio gisa bizi du hasieran Nagorek. Baina sentipen horrek ordena sinboliko hegemonikoan sartzeko kastrazio sinbolikoaren funtzioa ere betetzen du. Berandu garatutako heldutasun horrek ez du desiratik askatzen, desiraren iturburua aldatu baino ez. Baina ordutik aurrera aitarekiko lokarri ezkututik aske-geago biziko den subjektua izango da. Nobela honen bitartez aitaren mugak, arrakalak eta alabarengan duen eraginaren argi-ilunak (Kowaleski-Wallace & Yaeger, 1989) erakusten dira, aita-alaben arteko harremana xeheki azalduz.

Ez dirudi Arestiren poema ospetsuaren oihartzunak nabarmentzea bilatu denik Alberdiren nobela baina saihestea ere ez. Gurasoak banandu ondoren alaba aitaren etxera itzuliko da zenbait momentutan, bereziki ospitalean azkenez ingesatu baino lehen, hau da, ordena sinbolikoa onartzeko gelditzen zaion azken urratsa egin baino lehen. Medikuntza konbentzionalak eskaintzeko dituen tratamenduei oniritzirik, aurreko ingresu aldietan ez bezala, osasuna berreskuratuta ospitaletik ateratzean ez da itzuliko berriro aitaren etxera baizik eta Irantzuren amonak Getarian duen etxera Lukas bikotekidearekin batera. Hortik aurrera alabak subjektu berri, konbentzionalago eta osasuntsuaren zantzuak erakusten ditu, hein batean aitaren itzalpetik berandu baina oraindik garaiz atera izanari esker.

3.4. *Aitaren etxea*

Karmele Jaioren nobela hiru narratzailearen ahotsek osatzen dute, zeinek bere ikuspegi eskaintzen diola txandaka osatzen duten kontakizunari. Narratzaile horietako bi Libe eta Ismael neba-arrebak dira eta hirugarrena Jasone, lehenaren lagun urkoa eta bigarrenaren emaztea izango dena. Narratzaileak pertsonaia protagonistak dira aldi berean. Beste biekin dituen harremanak bikoitzak izanik, Jasonek nolabaiteko ardatz posizioa betetzen du. Titulutik bertatik aipaturiko aita eta etxea Ismael eta Liberena dira. Hortaz, etxe horretako alaba Libe da, baina Jasonek ere badu alabatik zerbait, nahiz eta erraina izan, beste pertsonaia biekin duen lokarri estuaren bitartez berari ere badagozkiolako bere senar eta lagunaren gurasoen etxeko kontuak. Hortaz, Jasonek eta Libek etxe horretako aitarekin duten harremana da hemen arakatuko dena, sarritan ezinbestekoa izango bada ere Ismaelen bizipenak gogoan hartzea, hiruren arteko elkarreragina sendoa denez gero.

Istorioaren abiapuntua oraina da, borroka armatuaren ondorengo unea. ETaren adierazpenaren aipamenik ez dago hemen. Pertsonaiek, ordea, behin eta berriro dakarte gogora borroka armatua indarrean zegoen iragana, oraindik ere ahaztu gabea eta euren bizitzak baldintzatu zituenak. Izan ere, hirurek bat egiten dute giro gatazkatsuari emandako erantzunean, egoera latz hartan bilatutako babeslekuan, ihes

egitean alegia. Jasonek eta Imanolek ez bezala, Libek ezker abertzalearen aldeko iritzi eta konpromiso politiko sendoak ditu baina horien ondorioz atxilotu egingo dute eta handik aurrera alde egiteko beharra erneko zaio, Jasonek gogora dakarrenez (Jaio, 2019, 130. or.). Baina beste arrazoi sendo pare bat ere badu horretarako, gurasoen etxe barruan bizi duten egoerarekin estuki lotuak, Libek berak Ismaeli aitortu bezala: beroki bat erosteko amak aurreztutako dirua aitak hartu zuen eskopeta berri batean xahutzeko. Horrela gogoratzen du Libek amaren zailtasuna mina disimulatzeke: «[e]gun batean diruagatik eta berokiagatik galdetu nion, eta esan zidan aitaren dirua zela, berak irabazi zuela eta eskubidea zuela nahi zuen moduan erabiltzeko [...]. Uste dut egun horretan pentsatu nuela lehenengoz ihes egitea. Ezin nuen konplize izaten jarraitu. Eta bakarrik utzi nuen» (148. or.). Erabakia erru-sentimenduaren iturburu izan arren, beste arrazoi bat ere badu aitaren itzalpetik atera nahi izateko: emakumeenganako erakarpenaren kontzientzia argia. Horren guztiaren ondorioz, Berlinen eraikiko du bizitza berria Kristinen ondoan. Liberen erabakiarekin lotzen du Jasonek bere ihesa giro bortitza eta beldurgarri hartan: «nire ihesaldiaren helmuga ez zen hiri bat, gizon bat baizik, Ismael. Lurralde seguru bat niretzat [...]. Amesgaizto haren erdian, leku seguru bat, gatazkarekin zerikusirik ez zuena, nahiz eta bere arreba atxilotua izan [...]. Ismaelen beldurak segurtasuna eman zidan [...]. Lurralde askatzaile bat aurkitu nuen mutil haren alboan», nahiz eta denborarekin konturatuko den Ismaelen ondoan sortu duena «espazio itxi seguru bat baino ez» dela, beranduegi damutzeko «babesa eta segurtasuna garesti» saldu izanagatik (130.-132. or.). Azkenik, Ismaelek ere antzeko erabakia hartu izanaren ondorioa une horretan baino hobeto epe luzeagora agertuko da, idazle ezaguna izanik nobela berri bat idazteko orduan aurkitutako arazoetan, nobela horretarako «gatazka barrutik ikusita» kontatzeko konpromisoa hartu bai baina betetzeko oztopo gaindiezinak dituenean, bere buruari aitortu bezala:

Zuk ihes egin zenion beti mina eta arriskua eragin zezakeen guztiari. Zure arreba atxilotua izan bazen ere, zuk erakusleihu batetik bezala ikusi zenuen borroka. Beti leku seguru batetik. Gerretan hoteletik irten gabe kronikak idazten dituzten kazetarien antzera [...]. Agian hori da arazoa. Agian ezin da ezer idatzi benetako munduaz itxitasun eta txikitutasun horretatik. Mundutik kanpo egonda. Erakusleihotik. Hori izan daiteke azken urteotako lehortearen egiazko zergatia. Agian arrazoi zuen Vidartek zure azken nobelari egin zion kritika mingarri hartan: zure pertsonaiak estralurtarrak zirela idatzi zuen, ez non ez noiz konkretu batean bizi ez direnak. Zure nobelak errealitatetik ihes egiteko modu bat besterik ez zirela kritikatu zuen [...]. Eta egiarekin konprometitu ezean, ez omen dago arterik (Jaio, 2019, 18. or.).

Arrazoi ezberdinengatik bada ere, hiru narratzaile-pertsonaiek ihesbidea bilatu dute egoera gatazkatsuaren aurrean. Borroka armatuaren inguruko gatazka dute agian bortitzena, baina sexu-genero gatazka ere indarrez agertu da, bai eta gizarte gatazka ere, bereziki aitaren bitartez nabari dutena, honen lankideek deitutako grebari uko egin eta aita eskiroltzat salatuko dutelako. Heldutasunaren orainetik begiratuta, gatazka horietako batzuek baretu egin direla dirudi, borroka armatuari atxikitako gatazkak batez ere, hark utzitako mamuak oraindik inguruan dabiltzan arren. Baina inoiz baino indartsuago nozitzen den gatazka sexu indarkeriak eragindakoa da. ETArek atentatuak eta amaiera adierazpenak azpimarratu beharrean, Jaioaren nobelako abiapuntuko

gertaera, beldur berrien pizlea eta iraganeko beste gatazka horien gogorarazlea Iruñean 2016ko sanferminetan gizon-talde batek neska gazte bati eragindako bortxaketa da. Hortaz, nobela honek bat egiten du postbiolentziaren aldia auzitan jartzen duen ikuspegiarekin beste biolentzia batzuen iraupena agerikoa denean eta batez ere emakumeen kontrakoa, marko teorikoari eskainitako atalean azaldu bezala. Jasone eta Imanolen bi alabak etxetik atera berriak direnean euren bizimoduak egitera, Iruñeko gertaera horrek alabengatik beldurra pizten die gurasoei eta horrekin batera iraganeko beldur guztien oroimena suspertzen die. Iruñeko gertaerarekin bat egingo du pertsonaien bizitzetan azaleraturiko egoera berri pare batek. Lehenik eta behin, Libe eta Ismaelen amak mukurra apurtu eta aitaren zaintza bertan behera uztean seme-alabak gurasoen etxera itzuliko direnez, etxe horrek haurtzaro eta gaztaroko bizipenak eta mamuak gogora ekarriko dizkie. Aldi berean, Jasonek Jauregi editorearen esku utzi du idazten aritu den nobela, idazteari berriro heldu izanaren emaitza, urte luzez baztertuta eduki duena etxeari eta etxekoen zaintzari lehentasuna eman dielako. Idazteari ekitea gatazetako beldur, amets eta zaletasunak gogora ekartzeko akuilu izan da kasu horretan ere. Pertsonaien oroitzapen horiek guztiak pertsonalak izanik ere, giroko gatazken eraginak kutsatuta daude. Hortaz, memoria pertsonala gatazken memoriatik bereizi ezina da. Horrela, narratzaile-pertsonaiek ekarpen ezinbestekoa egiten diote gorago aipaturiko gatazken memoriaren konstelazioari eta poliedrikotasunari.

Aitaren etxea nobelaren kasuan, titulutik bertatik luzatzen da gonbidapena Arestiren poemarekin harreman intertestualak ezartzeko. Atutxak eta Retolazak (2021) aipaturiko desplazamenduen eraginez, ordea, poemaren oihartzunak istorio honetan hartzen duen zentzua oso bestelakoa da. Etxea aldi berean da elementu literala eta irudia. Etxe horretako aita autoritarioa patriarkatu tradizionalaren gauzatzea da hein handi batean, debeku guztien iturburua, «aitaren izen/ezezko» lacaniarra (*nome/non du père*) (Lacan, 2013), ama izututa duena: «[e]z egin hau, aita haserretuko da eta; [...] Gertatzen zitzaizkizuen gaitz guztiak amaren errua zirela sentiarazten zizuen aita» (141. or.). Berlinetik itzultzean gurasoak zaintzera, Libe ohartuko da kalean arnastu zuen giro bizi eta erakargarriak eragotzi egin ziola ama espetxeratuta bizi zela etxe hartan ikustea: «[z]arata gehiegi zegoen zure buruan. Nola entzungo zenuen ba horrela amaren garrasia? Nola konturatu behar zinen ba ezin zenuela bakarrik utzi seigarren eskubiko kartzela hartan?» (142. or.). Libe amaren bizimoduaren egia azaltzen saiatzen da Ismaeli, lehenago Eibarren bizi zirenean amak ahizpa eta lagunak zeuzkala baina Gasteizera aldatu zirenetik bakarrik zegoela, aita ateratzeko baimenik eman ez ziolako, ez eta beste emakume batzuekin jostera biltzeko ere: «[e]makumeak isolatzea ahultzeko modu bat dela esan dizu ondoren, beti erabili dena, kalera irtetea debekatuz batzuetan edo txikitatik erakutsiz euren arteko harremanak gatazkatsuak izan behar dutela.» (149. or.). Lasterrera Ismaelek auzi horri buruz duen ikuspegia zeharo aldatuko bada ere, oraingoz guztiz normalizatua du patriarkatuak ezarritako bizilegea, horregatik jasanezina egiten zaio Libek eta Jasonek «erabiltzen duten hitzontzikeria hori: tratu txarrak, gerra, patriarkatua... Munduan gertatzen den txar guztia gizonek maltzurkeriaz antolatuta izan balute bezala» (147. or.). Baina Ismael bera ere patriarkatuaren eskakizunen eraginpean dago, hainbeste ezen bere maskulinitatea auzitan jarria ikusten zuen gatzetxotan, aita eredugarriagotzat aurkitzen zuen Aitor lehengusuaren parean, mutil ausarta eta ehiztari ona zelako. Eta aita erreala ere aita patriarkaletik

gero eta bereizgarriagoa bihurtzen da zahartzaroaren eraginez: «[e]z dakizu nola den posible pertsona beregan mamu bat eta beldurra duen ume bat ikustea [...]. Beldurra duen ume bat da, gizon gogorraren maskara pean» (149. or.). Aitaren eta etxearen artean harreman solidarioa dago. Patriarkatu tradizionala irudikatzen duen aita «suntsiezina zen», «eraikin indartsu bat zen». Oraingoa, oster, «[b]ertan behera jausten ari den eraikin handi bat» baino ez, «etxeko paretak bertan behera doaz». Horrela bai aitaren kemena eta bai berak irudikatzen duen patriarkatu tradizionala agortzeko bidean ageri dira eta prozesu horren aurrean Ismaelek «lurralde berri bat deskubritzen» ari den «esploratzaile» gisa irudikatzen du bere burua (150.-151. or.). Prozesuan aita errearen gorputzaren gainbehera deskribatzeko aukera ez dute galtzen narra-tzaileek, aita erreala botere patriarkaetik bereizteko harreman sinekdoke gisakoaren eskutik (Kowaleski-Wallace, 1989). Artean aitak hein batean gauzatu duen ordena sinboliko patriarkalak kalte handiak eragin ditu ez soilik familiako emakumeengan, baizik eta gizonengan ere bai: aitaren eta Ismaelen arteko harremana narriatzearekin batera, Aitor lehengusuaren bizitzarekin ere amaitu du ETako kide dela manipulatzeko ari den bonba batek eztanda egin dionean. Ismaelen irudimenean amesgaiztoetan agertzen zaion kobazulo beretik datoz biolentzia-mota guztiak, jatorri berekoak dira emakumeek pairatzen dutena eta Aitor bezalako gazteak borroka armatura eta heriotzara erakartzen dituen, norberaren nahiz besteren heriotzara (158. or.).

Aitak irudikatutako patriarkatu tradizionalaz gain, patriarkatuaren bertsio modernoagoa ere ez da begietatik galtzen Jaioren nobelan, ez eta horren aurpegirik bortitzena ere. Hasieratik bertatik gogora ekarria da Iruñeko sanferminetako bortxaketa kolektiboa, gizon gazte osaturiko anaidia batek buruturikoa. Gertaera horren itzala kontakizun osoan zehar zabalduko da pertsonaia nagusien beldur edota erru sentimenduen katalizatzaile-funtzioaren bitartez. Baina patriarkatuaren bertsio moderno hori ere Jasonerengan eragin bortitza izateko zorian dago. Tarte luze bateko agorraldia gaingitu ondoren, Jasonek berriro horrenbeste maite duen idazteari heldu eta nobela bat amaitzea lortu du bortxaketa jasan duen emakume bati buruz, Ismaeli Iruñeko gertaeraren ondorioz emakume bortxatu bat amesgaiztoetan agertzen hasi zaion aldi berean. Nobela irakurtzean Libek sentitzen du Jasone «bere egia azaltzen ausartu dela» eta Jasoneren nobelak Libe hurbildu egin duela «gorputzaren mintzora» eta benetakotasunera. Gorputzetik atera zaion egia idatzi duen heinean, Cixous pentsalari feministaren aldarriak eskatu bezala jokatu du Jasonek, bere burua idatziz eta bere gorputza entzunaraziz (Cixous, 1995, 62. or.). Ildo horretatik Eider Rodriguezek proposatu du «gorputzaren luzapena den corpus» hori gorputzarekiko harremanean aztertu beharra (2019, 18. or.). Hortaz, ez da harritzekoa Jasonek bortxaketa bezala bizi izatea berak idatzitako nobela, bere gorputzaren luzapen edo emari den corpus idatzi hori, Jauregi editoreak Ismaelen izenean argitaratu nahi duela jakitean. Une batez Ismael eta Jauregi gizonen arteko anaidi patriarkal modernoaren arabera jokatzeke zorian izan dira, Kirsten Campellen (2018) goragoko azalpenean ageri bezala, eta horrela gertatuko zen azkenean Ismaelek dena argitzea erabaki ez balu. Jasoneren asmoa zen horrenbeste estimatzen dituen bi gizon horien errekonozimendua lortzea, Jasoneren desira zen bestea gauzatzen duten gizonen desira izatea, bere gaitasun literarioa aintzakotzat hartua izatea. Jauregirengandik ez du ezer lortu, editorearen botere-posiziotik orain arte lez Ismael babestea baino ez duelako bilatzen, anaiarteko

ordena sinboliko patriarkalak eskatu bezala. Baina hain zuzen ere horregatik Jauregik sortzen zion lilura hautsi egin da Jasoneren begien aurrean eta, alderantziz, berreskuratu egin du Ismaelenganako maitasuna, denborak eta euren arteko desadostasunek higatua zena, uko egin diolako bere pribilegio maskulinoari egiaren mesedetan, Jasoneren egiletza aitortzean. Ismaelek eskertuko luke Jasoneren nobela bere izenean argitaratua izatea, berak idatzi beharrekoa burutu ezinik ari delako, eta iruzur horretan Jauregiren erabateko konplizitatea izango luke. Baina, azkenean, ez du onartu iruzur egitea bera ere bere egia bilatu beharrean aurkitzen delako, bere gorputzaren eta bere minaren emaria izango den egia idatzia (ziurrenik Aitor lehengusuarekin izan duen harreman zailetik datorkiona), errealitateari ihes egiten ez dion bere lehen lan literarioa izan litekeena, benetakotasunez sortutako emaitza. Eta argitze prozesu horretan ezinbestekoa izan du Jasoneren nobela irakurtzea, hor ikusi ahal izan duelako emakume guztien mina, Jasoneren nobelako emakume bortxatuarena, amesgaiztoetan agertzen zaion beste emakume horrena, bere amarena, Liberena eta Jasonerena, hots, patriarkatuak emakume guztiei eragindako mina, bai eta gizonei ere, Ismael bera salbuespen ez dela. Horrela ulertu du azkenean zer esan nahi duten Jasonek eta Libek «hau gerra bat da» edo «gerra zahar hori» bezalakoak esaten dituztenean gatazkaren ondorengo gatazka zahar baina iraunkorra aipatzeko. Iruñeko gertaeraren memoriagatik dela, edo Jasoneren nobelagatik, edo bertan ageri diren emakumeek jasaten dituzten nola edo halako hertsadura bizipenengatik, Jaioeren lanak agerian uzten du ez dela bat ere hiperbolikoa gure aldiko gizarteari oraindik «bortxaketa-kultura» (Herman, 1984) moduko deskribapena esleitzea.

Liberentzat ere eraginkorra izan da gurasoen etxerako itzulera. Bere burua aitaren ispiluan ikusi ondoren, bere izaeraren alderdi autoritario eta zurrunenak identifikatzen hasi da, aita patriarkalean horren gorrotagarri egiten zaizkionen parekoak. Esperientzia horri esker ohartu da ama bakarrik utzi zuela Berlinera ihes egin zuenean bere ongizatea guztiaren aurretik jarrita eta Kristin bikotekidearekin ere zurrunegi jokatzen ari dela debekatu egiten diolako Euskal Herrira etortzea: «zuk beti ezezkoarekin erantzun diozu [Kristinen Euskal Herria ezagutzeko eskariari]. Zure aita bazina bezala» (198. or.). Gurasoen osasun-egoerak gauzak aldatzeko aukera berriak eskaintzen dizkiola ulertzen du, abagune egokia dela Kristinekin Euskal Herrira itzuli, honek nahi bezala, eta aldi berean amarengandik hurbil izateko, zaintza bezalako «istorio txiki» horretan egon litekeelako bere Obra Handia, Berlinen duen erantzukizunezko lanpostuan baino gehiago. Baina Libek ere Ismaelen konplizitateari esker soilik lortuko du asmo berri horiek betetzea. Ismaelek aitaren zaintzaren ardura hartzean patriarkatuak gizon izateagatik eskainitako pribilegioari uko egin dio berriro ere, eta horri esker Libek amaren isolamenduarekin amaitzeko aukera ikusiko du, aita behinola ezarritako bakartzearekin, eta ama-alaben arteko harremana sendotzeko abagunea. Horrela itxuraldatu eta hein batean deuseztatu egiten da patriarkatuaren lege zahar ikusezina, «gerriko imajinarioa» (96. or.), gurasoen zaintza soilik alaben bizkar gainean uzten duena eta Libe feministarentzat kontraesan eta amorru iturri dena. Hortaz, Libe eta Jasone narratzaile eta pertsonaien bitartez Jaiok formazio patriarkal ezberdinen eragina erakusteko tarte izan du eta horrekin batera gerra zaharrak atzean uzteko eta benetako berdintasuna lortzeko bidean gizonek egin dezaketenaz ere hausnartu du Ismaelen pertsonaia baliatuta.

3.5. *Eraikuntzarako materiala*

Eider Rodriguezen nobela honetako narratzaile-protagonista egilearen izen-deiturak dituen emakume gazte bat da. Narratzailearen mintzagai nagusia aitarekin izan duen harremanaren berri ematea da honen bizitzako azken hilabeteetan eta ondorengoetan, tarte horretan bere bizipenen kontakizuna ere eskaintzen duela, aita alkoholizatuak baldintzaturiko bizipenena eta ernaraziko emozioena hain zuzen ere. Azken hilabete horietan aitaren bizitzako gertaera gakoak ezagutzean, alabaren emozioek lotsa eta nazkatik ulerberatasun eta maitasunerako metamorfosia egingo dute.

Istorioaren berri ematea 2018ko abenduaren 5ean hasiko da, aita lehenean izan duenean, eta narratzaile-protagonistak hortik aurrerako egunen berri emango du, harik eta bigarren iktusa izan eta lasterrera hil egingo den arte 2019ko irailaren 30ean. Hala ere kontakizunak aurrera egingo du 2021eko urtarrilaren 5a arte, eguneroko baten itxuran. Eta hasieratik bertatik tarteka iraganerako jauziak egingo dira etengabe zenbait baliabide egokiren bitartez, hala protagonistaren eta senitartekoen oroitzapenak, nola argazkiak edo gutunak. Aitaren bizitza ezagutzeko nahia ez da jakinmin soila, ezpada alabaren behar izan bati erantzuten dion desira. Alabak trikimailu bat asmatu du aitari iraganeko kontuez hitz eginarazteko: lan bat idatzi behar omen du eta horretarako argazki zahar batzuetan ageri dena azaltzeko eskatu dio aitari. Narratzaileak aitoren pertsonal gisa aurkezten du bere asmoa:

Ez diot aipatu [aitari] lana berari buruz gehiago jakiteko beharra dudalako asmatutako zerbaite dela, ez diot aitortu interesatzen zaidanik nondik datorren, ez adierazten onartu egiten diodanik iragan agian traumatiko bat izateko aukera, ezta ere argazkietako mutil serioa oraingo mozkorra bilakatzeko bidean gertatutakoak ezagutu behar ditudala bai ala bai nire bizitza den katramilan ordena pixka bat jartzeko (Rodriguez, 2021b, 133. or.).

Horregatik narratzaileak adieraziko du ustezko lan hori egin bitartean «dokumentalista bilakatu» dela (134. or.). Berak bezalako aita alkoholikoa daukan Zalao lagunak «memoria historikoa» deitu dio Eider aitari buruz idazten ari den horri (235. or.). Hortaz, aitaren istorioaren berreraikuntza horretan ezinbestekoa da gatazken aipamena (nahiz eta *gatazka* hitza ez den ageri) eta batez ere diktaduraren eta borroka armatua- ren ingurukoa, zeina paisaiaren parte den. Erreterian eraikuntza-materiala saltzen duen enpresa baten jabea izanik familia, herrian ETaren jardueraren memoria dago hanka bat galdu zuen mutiko baten bitartez, kalean utzitako motxila bonbadun bati ostikoa eman ziolako edo PSOEn egoitza zabaldu berrian eragindako sutearen bitartez (31. or.). Soldaduska garaian, 1976. urtean zehar, Juan Mari aita Ana Mari amari Ceutatik bidalitako gutunak aurkituko ditu Arratek, Eider ahizpak transkribatu eta kontakizunaren azken osagai egingo dituenak laugarren atalean. Narratzaileak gutunetan agerturiko zenbait aipamen azaltzen ditu oin oharren bitartez. Ohar horien arteko zenbaitek gatazka politikoa dute mintzagai, estatu aparatuen nahiz ETaren jardura bortitzari atxikitako gertaeren berri ematen dutenez gero. Hortaz, bortizkeria gurasoek eta protagonistak bizi duten giroaren osagaien artean dago eta giro horren memoriaren parte ere bada. Toki eta garai bateko pertsonaien bizitzekin gurutzatzen den heinean,

aski era poliedrikoan jaso dago biolentzia horien memoria. Egoera horren aurrean narratzaile-protagonistaren jarrera ez da indiferentziazkoa, bai ordea kontraesanezkoa: «[o]dolean senti ditzaket biolentziaren pozoia eta antidotoa» (121. or.). Eta, aldi berean, biolentziaren aipamenak berak aitarekin lotura egitera bultzatzen du. Istiluekin amaitu den manifestazio batetik etxera iritsi ondoren, aita kolpatuta eta kexaka aurkitzean ertzainek jo dutelakoan, gezurretan ari dela jakinik ere ziurrenik kalean erori delako mozkorraren eraginez, alaba poztu egiten da behingoz kalte egiteko asmoa aitak ez diolako zuzentzen bere buruari: «[s]egundo batez, gustatu egiten zait aita manifestazio batean irudikatzea, Poliziari oihuka, bortxa bere burua ez den beste edonoren kontra erabiltzen» (122. or.).

Espero litekeenaren kontra, Rodriguezen nobelako aitak gehiago du biolentziaren biktimatik autoritarioa eta bortitza den aita patriarkaletik baino. Azken horren zantzuren bat badu: edateari uztean «[j]asanezina, kontrolatzailea, gobernatzailea» bihurtu dela kexu da ama (147. or.). Baina aldi horretan bertan narratzaileak aita irudikatzen du haurdun balego bezala duen tripa handiagatik. Alabak bere buruari galdetzean aita zer izan den edateari utzi arte, erantzun ezkor ugarien artean honakoa ere badago: «[h]aurdun gelditu den gizon bat» (150. or.). Adierazitako unean asmo onez esandakoa ez bada ere, luzera begira premonitorioa gertatuko da, alabaren mundurako etortzean aitak ohi baino erabakimen handiagoa izan duelako. Aita soldaduska egiten ari den bitartean haurdun geldituriko amak abortatzearen aukera proposatzen duenean, aitak zalantza izpirik gabe haurdunaldia betetzearen alde egin du. Soldaduska-aldiko gutunak aurkitzean soilik izango du alabak horren berri. Horrez gain, aita patriarkaletik bereiz lezakeen ezaugarri nagusia alkoholismoa da eta, batez ere, alkoholismora bultzatu duten arrazoiak. Alabak susmoa du bere bizitzan aurkitzen duen katramilaren zioa aitaren alkoholismoa eragin duen iragan traumatikoan egon litekeela eta nobelaren ardatzetako bat aurkikuntza-prozesu horren kontakizuna da. Izan ere, esperientzia traumatikoak transmititu egiten dira ondorengo belaunaldietara eta ondorengo horien bizitzak baldintzatzeko bezainbatekoak dira (Hernando, 2023). Aitaren alkoholismoaren oinarrian hizkuntzaren galera dago, euskararena hain zuzen ere. Lau urte izan arte euskaraz zekien baina bere ama (Eiderren amona Maria Antonia) eraikuntza-materialen enpresari izendatu izanaren gailentasunak aldaketa erabakigarriak ekarri zituen, hizkuntzarena besteak beste. Hizkuntzaren galeragatik lotsati bihurtu eta orduan hasi zen sagardoa edaten gurasoen eskutik, «mingaina askatzeko» (135. or.), harik eta mozkor izatea eguneroko egoera bilakatu zen arte. Hizkuntza-transmisioa mozteaz gain, amonak emakume faliko kastratzailearen beste ezaugarri batzuk ageri ditu: «[a]itak miresmena dio, baina ez da aldebikoa. Pleitesia adierazten dio ikusi orduko eta amona adoratzen uzten da» baina amonak ez omen dio inoiz muxurik eman bere semeari (68.-69. eta 155. or.). Zailtasun horien artean hasi eta alkoholismoan murgilduta amaituko duen gizona izanik, nekez gauzatu lezake aita horrek aita patriarkalaren eredua. Aitzitik, alabarengan lotsa ernarazten duen aita da, harik eta iraganaren aurkikuntzak alabaren ikuspegia goitik behera eraberritzea ekarriko duen, ulerberatasuna eta maitasuna sentiarazterainokoa. Eider Rodriguezen nobelan aitaren zaugarritasunaren egiak eragin katartikoa du alabarengan. Eta idazle izatea bera ere horri zor diola aitortzen du aurkikuntzarako ibilbide horren amaiera aldean (184. or.).

Bilatuak izan ala ez, nobela honetan ere Arestiren poemaren oihartzunak entzun-garriak dira. Nabarmenen artekoa da aitaren bilakaera etxegintzarekin lotzen duena, elkarren irudi bilakaturiko harreman solidario baten bitartez: «[e]raikuntza sektorearen gainbehera eta aitarena aldi berean gertatu dira, hainbeste ezen eta haur garaian fosilduta gelditu zaidan garun zatiak ahalegina egin behar baitu estatuko eraikuntza-ren krisia aita eraginda izan ez dela gogoratzeko» (153. or.), narratzaileak ohiko duen umore beltzaz dioen bezala. Gabilondorena bezalako ikuspegi postnazional batetik (2020), globalizazioarekin bat etorritako etxegintza krisia nazio estatuarena ere bada hein batean, eta halaber estatu horren kontrako erresistentziaren krisia ere, Arestik etxe defendatzaile gisa irudikatzen zuen aitarena hain zuzen ere. Egungoa alabaren aldia da, idazle gisa jokatzu bere diskurtsoa eraikitzen duen alabarena. Horretarako eraikuntza material propioak darabiltza, aitaren deseraiketak ekarritako egiaren aurkikuntzak eskainitakoak, besteak beste.

4. ONDORIOAK

Lehen ondorioa alabaren araberrako aitaren irudikatzeari dagokio. Aztertutako nobela zenbaitetan aitek badute patriarkatuaren ordezkartik zerbait euren aiurri autoritarioaz eta noizbait bortitzaz den bezainbatean. Hala ere, patriarkatuko figura aitatiairaren asomiatik urrun, aita hori gorpuztua da, gehienetan zaharra eta zaintza behar duena. Hortaz, nobela hauetako aita eredu patriarkalaren sinekdokea litzateke, gauzatze partziala, aita metaforikoa baino gehiago. Izan ere, aitaren alderdi ahulak agerian uzteko borondatea erakusten dute alabek, eta horren bitartez figura patriarkala gauzatzeko aita dituen gabeziak eta mugak.

Aita-alaben arteko harremana, alaben ikuspegitik egindakoa, gatazken memoria-ren testuinguruan ezarri da. Alaben memoria ariketan bi aldi nagusi bereizten dira: borroka armatuaren amaieraz egindako adierazpenaren aurrekoa eta horren ondorengoa. Nobeletako zenbaitetan alaba protagonistek berariaz dakartzate gogora borroka armatuaren inguruko gertaera bortitzak. Baina adierazpenaren ondorengo aldia ez da nahitaez bakearen aldia, bestelako bortizkeria batzuk bere horretan iraun ez ezik, ikusgarriagoak ere direlako aldi berrian, batez ere emakumeek pairatu beharreko biolentzia patriarkal eta matxistak eragindakoa. Horren harira gogora ekarria da 2016ko Iruñeko sanferminetako bortxaketa kasua. Ustezko postbiolentziaren aldian oraindik emakumeek biolentzia pairatzen jarraitu behar dute, nobeletako alabek salatu bezala. Beste biolentzia horien lekuko ere dira aztertutako nobelak. Denen artean gatazken memoriari ekarpena egiten diote memoria horien poliedrikotasuna azpimarraturik eta memoriaren konstelazioari ekarpen berriak eginez, denak ere alaben ikuspegitik. Ez nolanahi, alaba guztiak idazle edo kazetari dira, eta gehienek narratzailearen zeregina hartzen dute. Hortaz, erabateko borondatea dute memoriaren eraketa gatazkatsuan murgildu eta euren ikuspegia ezagutzera emateko.

Apropos bilatu ala ez, nobela guztiek aukera ematen dute Arestiren «Nire aitaren etxea» poemarekin harremana ezarri eta erantzun bat emateko. Poemaren desplazamenduaz baliatuta (Atutxa & Retolaza, 2021), noiz borroka armatuaren irakurketa

lehenesten dute, noiz patriarkatuarena, eta noiz biena aldi berean. Etxea eta aita elkarren irudi eginda, patriarkatuaren eta nazio epikaren gainbehera iragartzen dute. Horren bitartez alabek berdintasunezko mundu berri bat eraikitzeke egitasmoan parte hartzen dute edo behintzat emakumeek bizi duten hertsapen egoera salatzen dute eta horrekin batera aita ere patriarkatuaren eskakizun zurrundetarik askatzeko ahalegina egiten dute benetako aiten egia begi aurrean jartzean.

Joseba Gabilondok (2019, 7.-8. or.) proposatu du gutxienez XXI. mende hasiera arte emakumei ez zaiela posizio geo-bio-politikorik utzi hegemonikoki nazionalizat irudikatu den literatura maskulinoan, non posizio onargarri bakarra amarena zen, eta horren ondorioz aldi horretako emakume idazleen literatura exilikoa izan dela, kanpo nahiz barne exilio baten arabera. Azterketa hau osatzen duten nobeletan bada oraindik halako kasuren bat, etakide izandakoaren alaba esate baterako. Eta besteren batek ere exilioaren bidea hartu du gizarte nazional-patriarkalean bere homosexualitatea nahi bezala bizi izateko oztopo gaindiezinengatik. Baina bigarren horrek bere bikoitekidearekin herrira itzultzeko hautua egin du. Eta bestek ere jarrera patriarkalei aurre egin eta euren bizitzak nahieran garatzeko borroka egiten dute. Hortaz, esan liteke alabatasunetik idatzitako nobelagintzak aukera berriak eskaintzen dizkiela emakumei eta emakumeak subjektu nazional maskulinoaren ama soil izatera ala exiliorako bidea hartzerantz bultzatzen dituen aldiaren amaiera iragartzen duela.

5. ERREFERENTZIAK

- Agirre, K. (2015). *Atertu arte itxaron*. Elkar.
- Alberdi, U. (2017). *Jenisjoplin*. Susa.
- Astiz, I. (2025, ekainak 1). Arestiren betiereko oirainaldia. *Berria*. https://www.berria.eus/kultura/arestiren-betiereko-orainaldia_2142488_102.html
- Atutxa, I. & Retolaza, I. (2021). Gogoeta-leku dantzagarriagoak, gomuta-leku bizigarriagoak. In I. Atutxa & I. Retolaza (arg.), *Indarkeriak dantzatzera behartzen gaituzte: gatazka armatuaren irakurketa feministak* (7.-19. or.). UEU.
- Borda, I. (2006). Bortizkeria, idazlea eta zenbait gai oraino. In I. Egaña & E. Zelaieta (arg.), *Maldetan sagarrak: euskal gatazka euskal literaturan* (17.-33. or.). UEU.
- Butler, J. (2006). *Vida precaria: el poder del duelo y la violencia*. Paidós.
- Butler, J. (2010). *Marcos de guerra: las vidas lloradas*. Paidós.
- Campbell, B. (2013, azaroak 26). The end of the equality paradigm - The Kilburn Manifesto. *OpenDemocracy*. <https://www.opendemocracy.net/en/opendemocracyuk/end-of-equality-paradigm-kilburn-manifesto/>
- Campbell, K. (2018). *Political encounters: feminisms and lacanian psychoanalysis*. Research Online. <https://research.gold.ac.uk/id/eprint/12792/>
- Cixous, H. (1995). *La risa de la medusa: ensayos sobre la escritura*. Anthropos.
- Coleridge, S. T. (1907). *Christabel*. Henry Frowde.
- Egaña, I. (2006). Luma eta kizkia: sarrera gisa. In I. Egaña & E. Zelaieta (arg.), *Maldetan sagarrak: euskal gatazka euskal literaturan* (7.-13. or.). UEU.

- Gabilondo, J. (2019). *Introduction to a postnational history of contemporary Basque literature (1978-2000): remnants of the nation*. Tamesis.
- Gabilondo, J. (2020). *Babel aurretik: euskal literaturaren historia bat*. Txalaparta.
- Galardi, M. (2024). Batzuk, *bestiak* eta piztiak: euskal gatazkaren irakurketa binarioa gainditzeko proposamen feminista bat. *Jakin*, 263-264, 88-106.
- Geronimo, A. (1997). Paternal metaphor. In B. Kowaleski-Wallace (arg.), *Encyclopedia of feminist literary theory* (425.-426. or.). Routledge.
- Goikoetxea, I. (2021). *Herriak ez du barkatuko*. Elkar.
- Herman, D.F. (1984). The rape culture. In J. Freeman (arg.), *Women: a feminist perspective* (20.-38. or.). Mayfield Publishing Company.
- Hernando, A. (arg.). (2023). *Trauma: herencia, palabra y acción colectiva*. Traficantes de Sueños.
- Hirsch, M. (1989). *The mother/daughter plot: narrative, psychoanalysis, feminism*. Indiana University Press.
- Jaio, K. (2019). *Aitaren etxea*. Elkar.
- Kowaleski-Wallace, B. (1989). Reading the father metaphorically. In B. Kowaleski-Wallace & P. Yaeger (arg.), *Refiguring the father: new feminist readings of patriarchy* (296.-311. or.). Southern Illinois University Press.
- Kowaleski-Wallace, B. (1997). Father. In B. Kowaleski-Wallace (arg.), *Encyclopedia of feminist literary theory* (209.-211. or.). Routledge.
- Kowaleski-Wallace, B. & Yaeger, P. (1989). Introduction. In B. Kowaleski-Wallace & P. Yaeger (arg.), *Refiguring the father: new feminist readings of patriarchy* (ix.-xxiii. or.). Southern Illinois University Press.
- Lacan, J. (2013). *Escritos*: 2. libk. Siglo XXI.
- Martinez, R. (2021, abenduak 6). En *Jenisjoplin*, Alberdi plantea la reinención de la identidad personal y la del pueblo vasco. *La Jornada*. <https://www.proquest.com/wire-feeds/en-jenisjoplin-alberdi-plantea-la-reinenciunde/doc-view/2607530343/se-2?accountid=14529>
- Meabe, M.A. (2013). *Kristalezko begi bat*. Susa.
- Mukherjee, A. (1997). Daughter. In B. Kowaleski-Wallace (arg.), *Encyclopedia of feminist literary theory* (143.-144. or.). Routledge.
- Ortiz Ceberio, C. & Rodriguez, M.P. (2020). *Ellas cuentan: representaciones artísticas de la violencia en el País Vasco desde la perspectiva de género*. Dykinson. <https://doi.org/10.2307/j.ctv103xbnk>
- Pateman, C. (1988). *The sexual contract*. Stanford University Press.
- Rodriguez, E. (2019). *Idazleen gorputzak: egiletasuna ezbaian literaturaren joko zelaian*. Susa.
- Rodriguez, E. (2021a). Bazterretik kontatu: generoa, identitate sexuala eta haurtzaroa euskal gatazkari buruzko literaturan. In I. Atutxa & I. Retolaza (arg.), *Indarkeriak dantzatzera behartzen gaituzte: gatazka armatuaren irakurketa feministak* (189.-209. or.). UEU.
- Rodriguez, E. (2021b). *Eraikuntzarako materiala*. Susa.
- Rodriguez, Z. & Etxebarrieta, O. (2016). *Borroka armatua eta kartzelak*. Susa.
- Sagardoi, I. (2024). Memoria, boterea, gatazka: hainbat hari-mutur. *Jakin*, 263-264, 32-48.

- Turbet, S. (arg.). (1997). *Figuras del padre*. Cátedra, Universitat de València; Instituto de la Mujer.
- Velte, S. (2024). «ETA Voldemort da». *Gazteak, gatazka eta esan daitekeenaren eremua*. *Jakin*, 263-264, 108-124.
- Yaeger, P. (1989). The father's breasts. In B. Kowaleski-Wallace & P. Yaeger (arg.), *Refiguring the father: new feminist readings of patriarchy* (3.-21. or.). Southern Illinois University Press.
- del Valle, T. (zuz.), Apalategi, J.M., Aretxaga, B., Arregui, B., Babace, I., Díez, M.C., Larrañaga, C., Oiarzabal, A., Pérez, C. & Zuriarrain, I. (1985). *Mujer vasca: imagen y realidad*. Anthropos.
- Woolf, V. (2014). *Dalloway andrea eta Emakumeen lanbideak edo Etxeko aingerua hiltzea* (Itzul. Diaz de Ultzurrin, I. & Morales, A.I.). Edo! (Jatorrizko obrak 1925ean eta 1931n argitaratuak)